

II.- Orixeren neurtitz ikasketak eta teoria

Gillermo ETXEBERRIA

2.- Neurtitzen osagarriak Orixek dioenez

2.1.- Erritmoa

2.1.1.-Belarriaren garrantzia

Orixek autore "belarritarra" deitua izan da zenbait autoreren lanetan. Zentzun hau nabarmentzen da bere obran beste guztien gainetik. Joxe Azurmendik egindako lanean, autoreak "belarri'ari ematen zion lehentasuna goraiatzen du: "Orixeren berezitasun bat seinala genezake...." dio entzumenari buruz aritzean. Eta geroxeago: "Orixek belarri gizona da".¹ "Belarria" seigarren zentzumen "bat bezala du Orixek, mendi semeak".² Orobat Aita Onaindiak: "Orixek belarri onekoa genun".³ Igerabideren tesian ere oralitatea-rekin duen zerikusia aztertzerakoan⁴ entzumenaren garrantzia azpimarratua geratzen da, beste baliapideen artean "onomatopeiak" aztertzerakoan. Ziurta daiteke bere "gizatasun zentzuaren sus-

(1) AZURMENDI, J.: Zer dugu Orixeren alde, *Jakin*, Aratzazu, 1977, 231 or.

(2) *Ibid.*, 234 or.

(3) I "Orixek" olerkari, in *Orixek. Omenaldi...*, 143 or.

(4) IGERABIDE, Juan Kruz: *Herri poesia eta gerraurreko lirika: Lizardi-Lauaxeta-Orixek*, 1990 urtarrilean defendatutako tesia. Argitaratugabea.

trai”⁵ dela Patziku Perurenak esan duen gisan. Eta bera dela “zentzu guzieren muin eta iturri”.⁶

“Mintzo” horren “aitor ona”, lehenengo, euskarak dituen zenbait fonemetan nabari daiteke, batez ere “sudur-izki” etan eta “xistu-izki” ugarietan. Horretaz gain,⁷ belarria da erritmoaren egoki ala desagokitasuna ziurtatuko duena: “Belarriak iritzi behar dio” mugimenduari,⁸ finean erritmoari. Ordurarteko euskal bertsoak “begientzat eginak dirudite, ez belarrientzat”.⁹ Gauza berbera euskal azentua, esaldi eta periodoen entonazioaz ari denean. Euskal neurtitza berriaren oinarriak jartzerakoan ere, beti entzumena da nagusi: herri mintzoa, “mihi-soinua”. Etenak, hemistikioak aipatzean, entzumenaren arabera nagusiki eginak behar dutela esango du. Baita “Tankera berriko neurriak”i egindako sarreran ere, neurrien astuntasunaz dihardunean ere entzumena nabarmentzen da. “Leitzako mintza-doinuaz” ari denean eta “Nere eun oberenak” egiterakoan ere berdin. Entzumena da gidari nagusia.

Argi eta garbi emana dago entzumenak metrikan duen garrantzia, Berceoren estilora idatzi zuen “satira” zati honetan:

“Cerrad, cerrad los ojos; abrid bien las orellas
ca la poética ciencia es solo para ellas”

“Pazienza tiene la orella para seguir oyendo
a esos vates matachines. A los tales non defiendo.
Respetad vuestras orellas, poetas malenseñados;
cultivad aina el ritmo, non sigáis desorientados.

“Ritmo e más ritmo nos pide el verso en poesía
ese es vero sonar, eso es la vera armonía”.¹⁰

(5) PERURENA P.: “Nikolas Ormaetxea, “Orixe” hiru belarriko gizona”, 1991. Udako Unibertsitateko Ikastaroan irakurritako hitzaldia. 1. orria.

(6) Ibid.

(7) ORIXE: “Sarrera. Introducción”, in *Musika ixilla*, op. cit., 1972, 16 or.

(8) ORMAETXEA, tar N.: “Nere eun...”, 135 or.

(9) Ibid.

(10) ORMAETXEA, N., “ORIXE”: *Euskaldunak poema eta.....*, 429-30 or.

Bere obra poetiko guztian zehar entzumenaren aipamenak ugari dira. Etengabe gogorarazten digu belarriaren garrantzia: "Jainkoaren billa": "Argi ta margo", "Getsemani", "J.S. Bachi elizan", "Itz eta mintzo", "Bolibiko zabaldian", "Amate baten itzalean", "Pampa-etan izar", "Azken afaria", "Lurden" eta abar luze bat. Denak aipatzea luzea litzateke. Orixek, beraz, beste guztiaren gainetik "belarri-gizona" da.

2.1.2.- Mintzoaren erritmoa

Gauza jakina da Orixek euskal herri mintzoaz zuen ezagutza sakona, haren prosa zein poesia lanaren azterlariak segurtatzen duten bezala. Egilearen azalpenak ere ildo beretik doaz, hala nola hizkuntzaren erritmoaz idatzitako artikulu eta lan ugariak. Ez bakarrik gure herri mintzoaren ezagutza, baita hizkuntza klasikoena ere, latina eta gerquera kasu.

Euskaldunok, gure lanak egiterakoan, eredu klasikoan antzera jokatu behar dugu. Hara Platonen "Elkarrizketak", Demostenesen diskurtsuak edota Homeroren kasua, zeinak ez baitzuen ezer berriarik asmatu, bere zeregin nagusia herritik jaso eta gorpuztea izan baitzen, herri mintzotik ezer aldatu gabe. Horrela idatzi ziren orduko garai-eresiak.¹¹

Eta, hain zuzen, mintzoaren erritmoa, erritmo "belarritarra" da. Mintzo hori, bere "tuntuna" izango da prosazko lan eta poesien oinarria. Edozeinek ere, euskaraz idazterakoan, prosaz zein bertsoz, herriaren prosodiaren nolakotasuna izan behar du gogoan, edozein bertsoaren erritmoa baino askoz aberatsagoa eta aldatsua goa baita. Haren "mihi-soi-u"ra hurbildu behar du ahal bezainbat:

"Au bakarrik gogoan ezarri nai nizukete: goazen erriekin; erri badoaieke gurekin".¹²

Edozein hitz, baita idatzia ere, ez da, berez, isilik irakurtzeko egina, ahoskatzeko baizik:

(11) ORMAETXEA, N.: "Eusko olerkitzaz"..., 35 or.

(12) Ibid.

“gure aspaldiko mintzaera yarei au ez ditekela sumatu ixilik eta gaizki irakurriz; i-ork ez diokela igarri liburuuri(sic) begiraka bakarrik”.¹³

Orduan eskuratzen du bere naturaltasun guzia:

“El prosador debe tener en cuenta la lectura en voz alta”.¹⁴

Beraz, mintzoaren antzekoa egin behar du. “Mintzoa belarriendako egiña da”.¹⁵ “Mihia” batetik eta “belarria” bestetik ditu derri-gorrezkoak.

Ezagutza honetan funtsatzen da bere erritmoari buruzko teoria. Herri mintzoari eragin behar zaio, traba eta behaztopa gabe, bere doinu guztia lortzeko:

“gure belarriik sumatzen edo nabaritzen dutenaz: au bear dugu neurtitzetarako”.¹⁶

2.1.3.- Euskal azentuaz

Euskal azentuaren azterketak, garrantzia handia du Orixek bertso-lerro modernoaz duen jarreran eta ondoren egiten duen euskal bertso-lerro berriaren proposamenean.

Lehenengo eta behin, onartezina da euskarak azenturik ez duela baieztatzea. Horren arabera eta Arana jauna zitatuaz, zeinak bere *Lecciones de ortografía del Euskera vizcaíno* (69-265 orriak)¹⁷ baieztatzen du euskararen azentu eza. Baieztapen honen aurka dago Azkue jaunarena, zeinak azentuari buruz mintzatzekoan esaten duen: “hay palabras que se acentúan en la primera y última sílaba”.¹⁸ Bi jarrera hauen aurrean Orixek Ciceronen hitzak bere egiten ditu esanaz “que una lengua sin acentos no se concibe”.¹⁹

(13) ORMAETXEA, N.: “Eusko olerki...” ..., 44 or.

(14) ORMAETXEA, N.: “Imitaciones: el período latino” ..., in *Idazlan guztiak*, III..., 228 or.

(15) ORMAETXEA, N.: “Eusko olerki...”, 44. or.

(16) Ibid.

(17) ORMAEHEA, N.: “Acento Vasco”, *R/IEV*, IX, 1918, 1 or.

(18) Ibid. 2. or.

(19) ORMAEHEA, N.: “De la música y letra...”, 177 or.

Auzia ez da, beraz, azentua bai ala ez, baizik eta argitzea zer den azentua eta nola ulertu behar dugun euskal azentua gero bertsoak egiterakoan izan dezakeen ondorioengatik.

Orixek euskal azentuari buruzko bere definizioa ezartzen digu, berak duen hizkuntzari buruzko ezagutza "sakonean" oinarrituaz. Baieztapenak nolerebait zuzitzeko, bere "belarrarian" oinarritzen dela esango digu: "En materia tan difícil de ser analizada con sólo el auxilio del órgano auditivo, mientras no se disponga de aparatos mecánicos".²⁰

Haren baieztapenei jarraituz ez da nahikoa edozeinek euskara ezagutu eta idaztea "sino se dan cuenta de muchos matices prosódicos del idioma".²¹ Eta bere ustetan, nahiz leku desberdinetako pertsonen artean adostasun bateratua iristea aski zaila gertatzen den itxaropenez beteta azaltzen da: "Abrigo la confianza de presentar ciertos hechos más generales de los que tal vez se puedan sacar importantes consecuencias".²²

Azalpen honetan, beraz, lehenengo gure autoreak azentuari buruz duen definizio orokorrak jarri beharrean gaude. Ondoren espezialistek diotena erantsiko dugu, ahalik eta egokien autorearen iritzi hori bere testuinguruan ezartzeko.

Espainiako Akademiaren arabera, azentuaren definizioa hauxe litzateke: "consiste en herir con más fuerza determinadas sílabas, o sea, en el refuerzo o intensidad".²³ Orixek desegokitzak jotzen du definizio hau, edozein azenturi atxikitzen baldin bazaio behintzat eta, bestalde, onartezina euskarari dagokionez.²⁴ Beste azentu baten berri ematen digu, hau ere, bestea bezalaxe, autore modernoek onartua, "altura edo tonuari" dagokiona, hain zuzen.

(20) ORMAECHEA, N.: "Acento...", 1 or.

(21) Ibid.

(22) Ibid.

(23) Ibid.

(24) "Encallejonados en la definición de acento que da la Academia española, definición inexacta si se aplica a todo acento e inaplicable al euskera, no tenemos la amplitud suficiente de miras para examinar esta cuestión desde el punto de vista de la tonalidad", in ORMAECHEA, N.: "De la música y letra...", 177 or.

Horren arabera, honako bi azentua bereizten dira: Azentu intentsiboa eta azentu tonikoa.

- A) Azentu intentsiboa. Indar azentua da: "consiste en herir con más fuerza determinadas sílabas, o sea, en el refuerzo o intensidad. En ella se da una mayor amplitud de las vibraciones de las cuerdas vocales".²⁵
- B) Azentu tonikoa. Goi-behe azentua: "consiste en el mayor número de vibraciones en un tiempo dado".²⁶

Orokorrean, lehenengoari deitu zaio azentua. Zenbaitek ez diote izen hori eman nahi bigarrenari. Orixek tartean gertatu izan diren eztabaidetan sartu gabe, "azentu tonikoa edo melodikoa" dakarkigu gogora, klasikoen azentu zorrotza, hain zuzen:

"la altura o acento tónico o melódico, que corresponde al agudo de los clásicos".²⁷

Horri deitzen baitzitaion azentua garai batean. Baziren, bezaz, klasikoen garaian hiru azentu mota: "altuera"ko azentua, "garai-mintzara", "barne-mintzara" edo garai-mintzara eza eta "kako-mintzara" biek elkar erantsita. Horren arabera, zilegi da azentu deitzea tonikoari "o al tono más elevado de una sílaba respecto de otra, aunque tengan ambas la misma intensidad".²⁸

Ondorioz, azentua mintzatzerakoan soinu artikulatuan "hitz-zati" baten intentsitate edo altuera erlatibo erlazioa edota "silaba baten tonoa" izan behar da gogoan, albokoekin gonbaratuaz betiere, eta ez silaba solte batean. Horregatik, aurreraxeago honelako definizioa ematen du azentuari buruz: "la intensidad o altura relativas de una sílaba".²⁹

(25) ORMAECHEA, N.: "Acento...", 2 or.

(26) Ibid. Paulo Iztueta jaunak, honela adierazten du: "Azentu toniko hau oinarrizko maiztasunaren dardara-maiztasunean oinarrizten da eta melodikoaren parekide da", in *Orixeta bere...*, 387 or.

(27) Ibid.

(28) Ibid.

(29) Ibid., 3 or.

Ondoren eta euskal azentuari buruz azken jarrera hartu gabe baina abiapuntu gisan honelako azalpena eta definizioa emango digu euskal azentuaz:

“Supuesto por ahora que en el habla ordinaria vasca, no hay acento intensivo o una sílaba más intensa que otra, definiremos el acento vasco, diciendo que es la altura relativa de la sílaba en la palabra, frase o período”.³⁰

Segidan euskarazko eta gaztelaniazko zenbait hitzen arteko azterketari ekiten dio, bien arteko azentu desberdintasunak aztertuz. Horren baitan, argi eta garbi dago beretzat euskarak ez duela azentu intentsiborik, tonikoa baizik:

“El vascuence tiene acentos tónicos, pero carece de intensivos al menos claramente perceptibles por el oído en la conversación ordinaria”.³¹

Iritzi hau bera defendatuko gerora ere. Euskarak ez du “indar-azentu-nabarmenik”, hau da, “intentsiborik”:

“Indarra ez da belarriendako oargarri”.³²

Aurreraxeago euskararen azentuari buruz:

“en ninguna de sus palabras es mayor o más sensible la intensidad de una sílaba”.³³

Baina Orixek, ez du guztiz “azentu intentsiboa” badenik ukatzen zeren:

“No puede haber lengua que no tenga intensidad, porque esta es una de las cualidades indispensables del sonido”.³⁴

(30) Ibid., 3 or.

(31) Ibid., 4 or.

(32) ORMAETXEA, N.: “Eusko olerki...”, 44 or. Zenbaitetan honela adieraziko dugu: “E.O.N.”

(33) ORMAECHEA, N.: “De la música y...”, 177 or.

(34) Ibid.

Bere iritzia, azentu intentsibo horren auzian, aski garbi emana gertatzen da honako baieztapenean: izan daitezke silaba batzuek besteak baino intentsoagoak, baina bere artean ez da gertatzen bereizketa nabarmenik. Oreka bat dago. Zeren:

“Indarragoko ori ez da belarriendako oso oargarri eta geienaz ez da indarra izkuntz orien bereizgarri”.³⁵

“Lo que se puede conceder es que en el período podrá haber grupos de sílabas de más intensidad que otras, conservando la misma relación de intensidad las de cada grupo. Pero en ese caso no hay verdadero acento intensivo propio de la palabra, porque cuando hablamos de ese acento entendemos comúnmente la intensidad de una sílaba respecto a su vecina”.³⁶

Azentu orekatua da “accento nivelado” eta horren arabera eta zentzu horretan ukatzen du azentu “intentsiboa”, hau da, silaba bat albokoen arabera nabarmentzen duena.

Bestalde, hizkuntza bat gehien lotzen duena, azentu intentsiboa da. Alderantziz, azentu tonikoan islatzen dira gure barneko sentikizun guztiak. Eta horren bidez bereiz ditzakegu lekuan lekuko pertsonak ere. Gure kasuan entonazio malgu eta orekatua da:

“batzutan gorabera ta besteetan beragora”.³⁷

Hizkuntzak duen gauzarik xoragarrienetakoa, hizkuntza baten bitzita, tonon gauzatzen da:

“Los innumerables grados y matices de cada efecto los expresa admirablemente el tono y sólo el tono: el odio, el sarcasmo, la ironía, la broma, la frialdad, la admiración, el terror, la sorpresa, el miedo, el recelo, la precaución, la satisfacción, el gozo, el júbilo, el entusiasmo, la proposición, el ruego, la amenaza, el aliento, el desaliento, la esperanza, la desesperación”.³⁸

(35) ORMAETXEA, N.: “E.O.N.”..., 45 or.

(36) ORMAECHEA, N.: “De la música...”, 177 or.

(37) ORMAETXEA, N.: “E.O.N.”..., 46 or.

(38) ORMAECHEA, N.: “De la música...”, 178 or.

Baina ez da euskara bakarrik azentu intentsibo nabarmena ez duena. Hizkuntza klasikoek ere ez zuten halakorik. Gaur egun, latinez aritzean, azentu astunegiak ezartzen dizkiogu, klasikoek ez bezala: "el latín lo pronunciamos con acentos broncos, muy diferentes que los clásicos latinos".³⁹ Iritzi okerra da, beraz, uste izatea erritmoa izateko azentu intentsiboa derrigorrezkoa denik, hizkuntza klasikoetan ikus daitekeen bezala.

Lekuona jaunak egindako lanean grekoen eta latinoen azentu intentsiboari buruz zioen baiezko ustea matizatuaz, zera esaten du:

"Suponemos que entenderá la intensidad mayor o relativa, por que absoluta la hay en toda lengua".⁴⁰

Altube jaunarekin izan zuen solasaldian ere jarrera bera mantenduaz, "frase" bat edo "periodo" batean, bestek baino sendoagoa izateak, ez du azentu intentsibo denik zilezgitatzen. Albokoa-rekin nabarmendu behar baitu:

"No se puede afirmar, en la mayoría de los casos al menos, que en nuestra lengua haya un sílaba más fuerte que su contigua".⁴¹

Altuberen terminologia matizatuaz, tonikoa eta intentsiboa argi eta garbi desberdindu behar dela esango du:

"Hace sinónimas las palabras fuerte y tónica: "fuerte o tónica". Se contraponen en la mayoría de los autores técnicos, según

(39) Ibid. 176 or.

(40) ORMAECHEA, N.: "De la música...", 178 or. Lekuona jaunak, euskal azentuari buruz dihardunean, euskaraz ere badela azentu intentsiboa baieztatzen du: "La experiencia nos está diciendo, que el vasco, cuando habla, no pronuncia todas las sílabas con la misma intensidad". "Es el habla una melodía una manera parecida a las melodías cantadas tiene su intensidad y su tono". "Existe, pues, en el discurso el tono y la intensidad, tono e intensidad que no son uniformes en todo el proceso de la oración". In "Métrica vasca", *Idazlan guztiak. I...*, 141-142 or.

(41) ORMAECHEA, N.: "El acento Vasco", in *Euskera*, 14, 1933, 263 or.; *Idazlan guztiak, III...*, 797-802 or.

creo. Aunque no en el francés y en el castellano corrientes, pero sí entre los amantes de la exactitud, tónico se opone a intensivo".⁴²

Jarrera hori are eta sendoago da Altube berari 1953. urtean egindako artikuluskan.

Beraz, gure azentua, "tonikoa" da, hau da, "goibe mintzaira".⁴³ "gora-berako mintzor leguna du":⁴⁴

"tonal o melódico y no rítmico de nuestro idioma".

"la condición del acento que no es ni fuerte ni fijo".⁴⁵

Ohargarri deritzogu enfasietan gertatzen dena adierazteari. Kasu horietan argi eta garbi ematen da azentu intentsiboa, harri-dura, esklamazio eta bildurra adierazterakoan. Orduan bai ematen da azentu intentsiboa.

Are eta garbiagoa gertatzen da euskal azentuaren tonikotasuna, letra eta musikaren artean ematen den harremana aztertzerakoan, non berdin baitzaio musikako atal markatua edozein silabari atxikitzea:

"En vascuence es indiferente aplicar las partes fuertes musicales a cualquier sílaba de la palabra".⁴⁶

Hori ezinezko da azentu intentsiboa duten hizkuntzetan, non silaba intentsiboak bat etorri behar baitu konpaseko denbora markatuarekin.

(42) Ibid.

(43) ORMAETXEA, N.: "Euskal olerki...", 45 or.

(44) ORMAETXEA, N.: "Leitzako...", 30 or.

(45) Ibid. Karmele Rotaetxek bere *Estudio estructural del euskera de Ondárroa*, Leopoldo Zugaza, Durango, 1978, azentuari buruz dihardu eta argi eta garbi adierazten: "La fonética experimental ha demostrado que ni la duración ni la altura están ausentes en su segmento acentuado" 141 or. Txillardegik ere "intentsitate eta tonu goratasunari buruz "biok batera eta "en vrac" igo eta jaitsi ohi direla" esango digu. *Euskal azentuaz*, Elkar, 1984, 12 or. Eta autore berak Mitxelena aipatuaz: "Gaur zabalduena izanik ere, azentu laua da, berdin airea; eta ulertzen eta azaltzen ere zailena".

(46) ORMAEHEA, N.: "De la música...", 174 or.

Gaur egun, azentuari buruz mintzatzerakoan, zalantzarik gabe onartzen da, honako ezaugarriak dituela: intentsitatea, tonua eta kantitatea K. Rotaetxeren tesian definituta ikus daitekeenez:

“Entendemos por acento la puesta en relieve de una sílaba —unidad acentuable— en el cuadro de la palabra unidad acentual”.⁴⁷

Eta aurreraxeago:

“En efecto, parece opinión unánime que: “L’accent qu’il ait comme caractère physique la fréquence, l’intensité ou la durée ou une combinaison de trois est du à une tension des organes de la parole”.⁴⁸

Orixek euskal azentuari buruz defendatzen zuen posizioaren zuribiderako, esan dezagun, gure artean, historikoki nahastu egin izan dela “azentua”ren auzia eta “intonazioa”rena.⁴⁹ Nahiz eta “erabat frogatutzat” egon gaur egun azentuak derrigorrez bere dituela “intentsitatea, tonua eta kantitatea”, hemen azentu izena “intentsiboari” izendatu zaio.⁵⁰ Kar mele Rotaetxe-ren tesian frogatzen denez, zenbait autorek euskal azentuaz zer ulertzen duen azaltzerakoan hauxe diosku:

“De modo general, puede decirse que la mayoría de los autores consultados hacen hincapié en el carácter prosódico, melódico, tónico del acento, marginando el factor intensidad”.⁵¹

Eta gisa da hala izatea, gaur egun ere azentu “berdin airea” baita euskalkietan hedatuena:

(47) ROTAETXE, K., Estudio estructural..., 140-166 or.

(48) Ibid. 141 or.

(49) Txillardegik *Euskal azentuaz* izeneko bere liburuan, hala esaten digu: “kontzeptuen mailan ere nahasketa larri bat dago. Ia beti, eta gaurtxe arte, intonazio-arazoak eta azentu-arazoak, nahasi egin dira behin eta berriz”, 12 or.

(50) Ibid.

(51) Ibid., 144 or.

“Ello es debido a que, incluso hoy día, el acento más extendido es el acento llano, berdin airea: y precisamente por ello el más difícil de entender y explicar”.

...“Lo que es comœn es el hecho de que las diferencias de intensidad y de tono sean pequeñas y difíciles de percibir y que todavía se diluyan más en la frase”.⁵²

Zentzu horretan uste dugu Orixe ere bat zetorrela gehiengoaren iritziarekin; beraz, testuinguru horretan ezarri behar dira autorearen baieztapenak “intentsitatea” eta “tonua”ri buruz.

2.1.4.-Hitzen azentua

Hitzen azentuari buruz dioena ere, laburki bederen, agertu beharrean aurkitzen gara. Guri gehienbat axola zaiguna “mintzakatea” izanik ere, hau hitzez osaturik dagoenez, hauek badute zerikusia mintzakate horretan. Hitzak bere azentua mintzakate horren baitan alda baldin badezake ere, bakarka hartuta, bakoitzak badu berea. Beraz, zentzu horretan badu interesik hitzaren azentuaren azterketak.

Lehen adierazpenak 1918. urtekoak dira. Geroko artikuluetan, hura osatu zuen orohar.

Azterketaren oinarritzat, 1958. urtean, Euskaltzaindira sartzerakoan egindako hitzaldia hartu dugu, gainerantzekoak osagarri direlarik. Ikus ditzagun, beraz, azentuok: silaba bakarrean daudenak, “bitan dagokala daudenak”, “hirutan dagokala daudenak” eta lau silabakoak. Baita ere, aipatuko ditugu homonimoak, bokal konposatuak, azentu garaia, hitz eta esaldi ekibokoak.

Silaba bakarrean dauden azentuak izan daitezke “oxitonoak” edo “baritonoak”, hau da, oxitonoak “gora-mintzorra”(«) eta bari-

(52) MICHELENA, L.: *Fonética Histórica Vasca*, Excma. Diputación de Guipúzcoa, San Sebastián, 1978, 382 or. Txillardegik, Mitxelenaekin egin zuen euskalkien bereizketa bera aipatzen du. Bereizketa hori azentuen arabera egin dago. Lau tipo dira. Horien artean Orixeren hizkuntza “tipo I” izendatutakoan sartu behar da: “Tipo I” bataiatua da gaur erabiliena; eta azpi-multzo batzuetan zatiturik dago. Bizkaiera, Gipuzkera eta Lapurtera biltzen ditu; baita Mendebaldeko Baxenafarrera eta Gipuzkoa ondoko nafarrera garaia ere. Gaur zabaldueña izanik ere, azentu laua da, berdin airea; eta ulertzen etab azaltzen ere zailena”, in TXILLARDEGI: *Euskal azentuaz*,..., 16-17 or.

tonoak, "bera-mintzorra (^).⁵³ Bi azentuak batera ere eman daitezke "azentu bikoitzeko" bokaletan.⁵⁴

Silababiko hitzetan, biak dira azentu dutenak, baina bigarren silaba apur bat nabarmenagoa da.⁵⁵ Azentu elkarkiak eman daitezke zenbait kasutan, nahiz bokal baten elisioaren ondorioz, nahiz homonimoak bereizteko. Horren arabera, honako azentu elkarki erantsiak edo elkarkiak:

- (^) bizkarduna, antallaxoméne: béra
- (") magaldura, keklasméne: béra
- (") elkarren gainkakoa, epitetaméne, scandicus: b'éra
- (") bi gainbera, climacus: b'èra⁵⁶

Hiru silabako hitzetan, hitz gehienak, lehenengoan eta hirugarrenean daramate azentua.⁵⁷ Horrela: gizoná, erdiko silaban "magal" eginaz eta beti ere azken azentua nabarmenxeago emanez. Hori zioen Navarro Tomas-ek eta Orixe ere ados dago iritzi horretan, baina zentzu zabalago bat emanez:

(53) ORMAETXEA, N.: "Leitzako mintza...", 31. or.

(54) ORMAECHEA, N.: "Vocales compuestas...", 46 or.

(55) 0 5 2 5
gi zon e txe.

Hasierako azentu hori, elkarki batetik eldu ote den esango digu (^), sinkopa bat alegia, grekoen "perispómenos", berak "bizkardun" deitzen duena. "Azentu elkarki"ei buruz sei azentu desberdin bereizten ditu. Ibid. 31 or. Haserako iritzia ez zen hain argi eta garbia: "Las palabras bisílabas nuestras hacen la impresión de estar acentuadas en la segunda, pero todavía se advierte diferencia entre ama por ej. y compás". In ORMAECHEA, N.: "Acento...", 5 or.

Bi silabako hitzetan, ildo beretik izanik ere, eboluzio bat ematen da. Haseran, ikus "Acento Vasco", zera dio: "Hacen la impresión de estar acentuadas en la segunda", 5. or. Aurrerago, 1926. urtean, "la pronunciación guipuzcoana de Navarro Tomas" artikuluan, honi kontra eginaz, ez du onartzen euskal bisilaboak, gehien batean, tonu berekoak direnik: "no es cierto que las dos sílabas presenten la misma altura", 261 or. "En algunos la primera sílaba es circumfleja". 262 or.

(56) ORMAETXEA, N.: "Leitzaõ ko...", 31 or. Bi silabako hitzen azentuari buruz, hauxe dio "Nere eun oberenak" delakoan: "Bi silabako itzetan, edo bakarrean ere, bakar orrek azentu bikoitza baldin badu, bi azentu erauntsi gertatzen dira: perispomenos edo bizkarduna, ta perispomenos supinus edo magalduna. Gregorianoz esan, clivis, podatus (,), (")", ibid., 134 or.

(57) ORMAECHEA, N.: "Acento...", 4 or.

“Nosotros decimos, que aún en Alquiza y Tolosa es esto no solo frecuente, sino lo más frecuente y casi general, como en toda la alta Guipúzcoa”.⁵⁸

Azentu hau “porrectus” izendatzen du, Altube jaunak bezala,⁵⁹ baita geroko lanetan ere.⁶⁰ Baina, hirusilabako hitzetan aldaki asko gertatzen da. Ez bakarrik adierazitako “magalduna”, hura bezain euskalduna baita “torculus”, hau da, bizkarduna.⁶¹

Altube jaunarekin edukitako solasaldietan, “porrectus” eta “torculus” deitutakoez gainera, hortxe dugula “spes scandicus” ere esango digu,⁶² hau da “zurubi gora” (de escala ascendente) eta “climacus”, “zurubi behera”. Terminologia guzti hau gregoriar musikatik hartutakoa da, bestalde.

Navarro Tomas jaunak egindako lanari eman zion erantzunean, bere erreparoa ezartzen dizkio haren zenbait baieztapenari. Azterlari honen ustearen aurka, ez da inoiz gertatzen hiru silabetan tonu berdintasun osorik, esate baterako, gutxitan gertatzen da lehen bi silabak berdinak izan eta azken silaban tonua altxatzea.⁶³

Lausilabakoei buruz, bere lehen jarreraren arabera, haserako eta azken silaba dira azentu tonikoa daramatenak.⁶⁴ Baina gerora, Navarro Tomas jaunak egindako lan aipatuaren ondoren, erreparoren bat jartzen badio ere, ados dago bere iritziarekin:

“en las palabras de cuatro sílabas, la primera y la tercera suelen aparecer algo más graves que la segunda y cuarta, dándose generalmente sobre ésta última el tono más alto de la palabra: eZAgUTU.”⁶⁵

(58) Azentu mota honi “porrectus” deitzen dio beste zenbait artikuluetan. Ikus: ORIXE: “Nere eun...”, 141 or.

(59) ORMAECHEA, N.: “Del acento...”, 235 or.

(60) Ibid., 233 or.

(61) Bizkardunak “torculus” izenez ageri da, goiko artikulua berean. Badira beste bi azentu moeta hirusilabakoetan: “scandicus”, hau da, zurubi gora, eta “climacus” zurubi behera.

(62) ORMAECHEA, N.: “El acento...”, 269 or.

(63) ORMAECHEA, N.: “La pronunciación guipuzcoana...” 260-8 or.

(64) ORMAECHEA, N.: “Acento...”, 4 or.

(65) NAVARRO TOMAS, T.: “Pronunciación guipuzcoana...”, 640 or.

Azken adierazpenean "gora" edo "behera" dabiltzala adieraziko digu, besterik gabe.⁶⁶ Bost silaba edo gehiagokoetan, ez dago "lege jakinik" ezartzerik, gora eta behera.

Lau silaba edo gehiagoko hitzetan, sarri eman ohi da euskaraz hitz konposatu eta eratorririk. Gerta daitezke, beraz, erro bat baino gehiagoko hitzak. Horietan ere ikus daiteke zenbait desberdintasun, tokian tokikoak. Hasera batean esango digu:

"el acento dominante se da en la primera palabra compuesta. Así Arrázola, Goyénola, etc".⁶⁷

Baina gerora, tokian tokikoak gogoan, uste du honelako era desberdinak eman daitezkeela: magal behera: "mutùr-lùze" batzuk eta magal gora: "mokó-lúze" bestek. Arloaren zailtasuna adierazteko zera dio berak, arrazoiak aurkitzekoan: "Ioan eta billa".⁶⁸

Eradorriak ere berdin. Batzuek era batera, bestek bestera: "ezkurràrrà", batzuk, "ezkurràrrá", bestek, "ezkurràrràrena" edo "ezkurràrràrena", tokian tokikoa.

Aditzari buruz, Altube jaunak egindako baieztapen zenbaiti kontrajarriaz, aditz jokatueta ematen direla "daktolikoak eta superdaktolikoak" ere adieraziko du: BaDAKizute, baDAKizula, Zuk DAKI zuLA eta abar luze bat. Dena den, Larramendiren *El imposible vencido* aipatuaz, argi dago: "errietan aldatzen da azentua denboraren buruan". "Beti ere gogoan idukitzekoa da, ioku-itx ok azentua aldatzen dutela beste hitzekin elkartzean: baiean, ezean, galderan, erorkeran".⁶⁹

Hitzen azentuari buruz aritzean, euskarak hiru silabako hitz ugari duenez, hau hartzen du "bertsoetarako oinarri",⁷⁰ "izan ere

(66) Lau silabakoek ere, hiru silabakoetan adierazitako azentuen "gorabera oriek artzen ditute", in ORMAETXEA, N.: "Leitzako mintza...", 33 or.

(67) ORMAEHEA, N.: "Acento...", 5 or.

(68) ORMAETXEA, N.: "Leitzako mintza...", 33 or.

(69) Ibid. 33. Gai hau berbera ikus daiteke Pablo Iztuetaoren Orixen eta bere garaia, V, liburuan, 412-414 orrietan. Uste dugu bertan agertzen den laburpena egokia dela arlo honetarako.

(70) Ibid., 32

euskerak iru silabako itz asko ta asko baititu: eraman, ekarri, etorri, ikusi... eta bi silaba izanik ere, artikuluekin iru artzen ditu: gizona, etxea, andrea... Esan baititeke iru silabako au gertatzen dala geienik euskeran. Gauzak dakarrena da, bada, bertsoan oiñarritako au artzea".⁷¹

2.1.5.-Mintzakatearen azentua

Edozein hitz edo idatziz egindako lanari, ezin diezaiokegu, berez, isilik irakurrita "belarriendako ariña ta mintxoia (soñuduna) ote denik, ezin igarri diokegu".⁷² "Mintzoia belarriendako egiña" denez, ahots altuan bakarrik nabari daiteke bere doinua:

"Gure aspaldiko mintzaera yarei au ez ditekela sumatu ixilik eta gaizki irakurriz; iñork ez diokela igarri liburuuri(sic) begiraka bakarrik; gorabera ori adierazteko ezpaita asmatu ikurri (siñale) berezirik indarkarendako bezala. Mintzoia belarriendako egiña da, ta begiik eziñ ikusi dukete".⁷³

Beraz mintzoaren antzeko izan behar du, ahal delarik "elkarriketa" baten gisakoa.⁷⁴ Periodo luzea aspergarri gertatzen da: "El período kilometral resulta triste",⁷⁵ beraz, laburra izan behar du "Quintilianok" definitzen duenaren arabera. Bere ahoskuntza orekatu egin behar da, atsegin gerta dakion entzumenari: "No es lo mismo que suene mucho que que suene bien".⁷⁶

Euskal azentu malgu eta aldabera honen nolakotasuna garrantzitsua gertatzen da mintzakatearen barnean. Jite malgu honen ondorioz, hitzek beren nortasuna galtzen dute mintzakate horretan. Edozein delarik ere hitzaren azentua, perpaus edo periodo barnean bere nortasun propioari amore ematen dio katemintzatua-

(71) Ibid.

(72) ORMAETXEA, N.: E.O.N..., 43 or.

(73) Ibid., 44 or.

(74) ORMAECHEA, N.: "Imitaciones...", 228-230 or.

(75) Ibid.

(76) Ibid.

ren onurarako. Iritzi honekin berarekin bat datoz egungo azterleriak. Michelena jaunak ere zera dio:

“En guipuzcoano, pongamos caso, las palabras apenas tienen individualidad en la frase. No hay acento claro que las individualice y las separe del contexto”.⁷⁷

“De modo que en la frase la acentuación de cada palabra se acomoda a la estructura prosódica del conjunto”.⁷⁸

Gisa honetan, hitzaren bakoitzasuna baino areago, osotasunaren egitura prosodikoa nagusitzen da, osotasun hori esaldi edo periodo bezala ulertuaz.

2.1.6.-Mintzakatearen “itz-urrena”

Edozein neurtitz egiterakoan, ez gaitezke herri mintzotik urrundu. Neurtitzak, onenak ere, “nekarri zaizkio belarri finarri”.⁷⁹ Hizkuntza arruntaren doinua aberatsagoa eta egokiagoa da. Horregatik derrigorrezkoa da “itz-neurkeran” mintzoaren sintaxi jatorra erabiltzea. Izan ere “itz-urrenean datza gure izkuntzaren indarra”.⁸⁰

“Indar aundia emaiten dio adierazpideari”.⁸¹ Eta alderantziz “sintaxia” aldatzeak, “azentuaren aldaketa” dakar berarekin.⁸² “Prosodia eta sintaxia”, hau da “la parte musical y la ideológica”⁸³ gauza bera dira, eta batean hutsegiten duenak bestean ere hutsegiten du. Mendibururen eta Iparragirreren zenbait esaldi kritikatzeko, hori ez dela euskara esanaz.

Euskarak, oraindik kontserbatzen du sintaxi zaharra, nahiz eta Orixeren iritzian, hizkuntza kulto batzuk, gaztelaniak kasu, galdu egin duen latinaren joskerara. Horren arabera, galdekizuna au-

(77) MICHELENA, L.: *Fonética Histórica Vasca*, ..., 380 or.

(78) *Ibid.*, 382 or.

(79) ORIXE: “Sarrera. Introducción”, in *GAZTELU: Musika ixilla*,, 20 or.

(80) *Ibid.*, 14 or.

(81) *Ibid.*

(82) ORMAECHEA, N.: “Acento...”, 8 or.

(83) *Ibid.* 13 or.

rretik duen sintaxia edo "itz-urrena" da gurea, horrek bereganatzen du azenturik garaiena:

"Berez, itz-urrena edo syntaxi iatorrago ta garbiagoa da lenbizit-
tik galdekizuna ipintzen duna, komarik ere ez baitu bear argita-
sunerako".⁸⁴

Horren arabera, euskal "itz-urren" jatorrenari nabaritzeko, egokiena da "elkarrizketa baten gisako" a egitea, hau da:

"Edozein idatzi, galde-erantzuka ez dagona, betiko egiten ari diran galdeeri erantzuna bezala artzen da. Izketa ortan, betiko erantzueran ortan, itzak ixil-galdean bezala ipiñi ezkeror, ori da euskal-itz-urrena, ta diñotenez, japonsarrena, turkoena, ta latin zarrarena".⁸⁵

Modu hori da egokiena, bestalde, euskal sintaxiaren nolakotasuna bereizteko:

"Si nos dejáramos llevar al escribir del sonsonete ordinario de la conversación, desaparecerían muchas incorrecciones de sintaxis".⁸⁶

Orduan izan daiteke "metrikako itz urrena" prosarik arruntena bezain egokia:

"Zenbat ederrago da izketan askatuz elkar-izketa bat, galde erantzuka! Berori egin diteke neurtitzetan ere: galde erantzuka iardun. Orrela, ariñago lizake neurtitza, ta asko irabaziko leuke musikaz".⁸⁷

(84) ORMAETXEA, N.: "Leitza'ko...", 34 or. Joskera honi buruz mintzo da honako lanean ere: *Lati izkuntzaren joskera*, San Anton'go Katekesia. Euskal-argitalpenak, Sestao, 1966. Bertan, euskaran zein latinean "Itz-tokiaren oiñarria galdekizuna da" esango du (9. or.).

(85) ORIXE: "Sarrera. Introducción", in GAZTELU: *Musika ixilla*, ..., 24 or.

(86) ORMAEHEA, N.: "Acento...", 13 or.

(87) ORIXE: "Sarrera. Introducción", in GAZTELU: *Musika ixilla*, ..., 20 or.

2.1.7.- Periodoa

Era horretan, esaldi hain luzea ez izanik ere, euskaraz egiazko periodo musikala osa daiteke:

“A veces una frase no muy larga hace en vascuence verdadero período musical”.⁸⁸

Periodo horren adiurra katemintzatu barneko intonazioaren melodian gauzatzen da:

“Lo que entiendo del período vasco definido con relación a la parte musical de la lengua, no con relación a la sentencia desarrollada, es el conjunto de ascenso y descenso de tonos entre los acentos inicial dominante y final”.⁸⁹

Periodoaren azentua azentu arina da, “tonikoa” bere hitzetan. Mintzakate horrek, laburra izanik ere, osotasun melodiko etenezina osatzen du:

“Dentro de su brevedad tiene mucha amplitud de escala”.⁹⁰

Bere prosodiaren adiurra protasi eta apodosiaren antzekoa da, baina ez du pausarik onartzen barnean: “no hacemos pausa en la altura dominante ni en las comas de los miembros”,⁹¹ zeren “nuestro período es un todo ligado, rápido y no divisible rítmicamente”.⁹²

Periodoak laburra izan behar du eta bere laburtasunean ere doinu ugaria du: “dentro de su brevedad tiene mucha amplitud de escala”⁹³ prosaren erritmoaren edertasunaz baliaturik, eta haren hurbilena: “goazen errirekin; erri badoaieke gurekin”. Zeren:⁹⁴

(88) ORMAECHEA, N.: “Acento...”, 13 or.

(89) Ibid., 10 or.

(90) Ibid., 11 or.

(91) Ibid.

(92) Ibid.

(93) Ibid.

(94) ORMAETXEA, N.: “Eusko...”, 34 or.

“izketak berak dakarrena bezalako mintzorik edo prosodiadik ez da. Beraz, neurtitzetan, izkerari darraikiona edo izketaren ondoagokoa da ederragoa....; solaskera edo izketa antzekoa”.⁹⁵

2.1.8.-Azentu finko eta aldakorrak

Esaldian, nola periodoan, azentu “finkoak” eta “aldakorrak” bereiz daitezke. Finkoak ematen dira hasiera eta amaierako silabetan.⁹⁶ Azentu “aldakorra”ri buruz, zail gertatzen da ereduak ezartzea. Baina ezarri daitezke zenbait xehapen, autoreak aipatzen dituenak, bestalde. Horren arabera, bereiz daitezke: esaldi homonimoak, hitz homonimoak, azentu garaia eta hitzen kokamendua esaldian.

Eman daitezke esaldi homonimoak, hau da, hitz berdin eta kokamendu berdinekoak, baina azentu garaiaren arabera esanahi desberdina dutenak. Azentua alda daiteke bai silabaz, bai hitzez ere. Horren arabera :”Ama etorri al da?” esaldiak, bi esanahi desberdin izan ditzake ahoskuntzaren arabera. Ama etorri den ala ez jakin nahi badugu, “al” elementuak bereganatuko du azentua: Ama etorri ál da? Baina, norbait etorri dela jakinik, ama ote den etorri dena jakin nahi bada, “tór ” da azentuduna: Ama etórrí al da?. Gisa honetan, azentu garaia aldatze hutsarekin, esanahia ere aldatu da.⁹⁷

Berdin gertatzen da hitz homonimoekin. Azentuaren arabera bereiz daitezke “agente singularrak” eta pluralak. Agente singularrean, “grave” egiten du: Gizonàk egin du. Pluralean, ordea, azentu tonikoa ematen da: gizonák egin dute. Ez dago “gizonek” erabili beharrik ere, beste tokitan egiten denaren modura.⁹⁸

Bestalde, azentua ere aski da homonimo lexikoak bereizteko. Honela: “aria”, “rí” “grave” eginaz, gaztelaniazko “hilo” da, baina azentu “agudoa” eginaz: “rí”; aría, gaztelaniazko “carnero” esan nahi du.

(95) ORMAETXEA, N.: “Oraindañoko...”, 164-165 or.

(96) “Acento...”, 9 or.

(97) Ibid., 8 or.

(98) Ibid., 6 or.

Mitxelena jauna ere (ikus "Leitzako mintza doiñua") ados dago baieztapen honekin haxe idazten duenean:

"Batzuetan bada, bi soi-uren arteko aldea eta desberdintasuna, berez utsa badirudi ere, bereizgarria da izkuntza batean; bestee-tan, berriz, zein ere larria dirudien, ez. Noiz da bereizgarri? Bi esan-nai, bi adiera, bi zentzu soiñu-bereizkuntza orrek, besterik gabe, bereiz ditzakenean".⁹⁹

Bestalde, hitz homonimoek ez dute aukerarik ematen azentua aldatzeko, esanahiak nahasi egingo liratekeelako.

Periodoko hitzen kokapenak ere azentua silabaz edo hitzez aldatzera behar dezake. Azentu garaienaren aurrean egokitzen ba-zaio, gal dezake haserakoa eta ondoren egokitzean azken azentua desager daiteke.

Ondorioz, periodoaren entonazioan "prosaren antz antzera"¹⁰⁰ "garai mintzara" (oxytonos) ta barne mintzara (barytonos), batzu-tan gorabera ta besteetan beragora"¹⁰¹ eginaz.

Orixek argi eta garbi aitortzen du azentu arloan sakontzeko aurkitzen dituen zailtasunak, "ahoskatzerakoan hartzen duen azkartasunak" eta "azentu intentsiboen ezak, ez baitio ematen atsedetik eta azken apoioaren beharrean aurkitzen baita".

2.1.9.- Aldaketak eta azken aipamenak

Navarro Tomás jaunak, bere "Pronunciación guipuzcoana" la-nean, Orixeren zenbait baieztapen arbuiatu zuen. Bere harridurara-ko, egozten dizkion haietako batzuren aurka ekiten dio esanaz:

"Que yo defendiera entre otras cosas el que en vasco hay un acento tónico fijo que da una determinada estructura a las palabras, cuando mi más obstinado empeño ha sido siempre el defender que no hay acentos fijos ni fuertes en nuestras pala-bras".¹⁰²

(99) ORMAETXEA, N.: "Leitza'ko...", 39 or.

(100) ORIXE: "Zataraindar Anbuluxi'ri...", 46 or.

(101) ORMAETXEA, N.: "E.O.N."..., 46 or.

(102) ORMAEHEA, N.: "La pronunciación guipuzcoana...", 259 or.

Navarro Tomás jaunak, besteak beste, dioena, esaldi edo periodoko azken eta haserako silabari buruz da eta bietan Orixeren baieztapenak errefusatzen ditu. (Los acentos fijos en el período son asimismo el inicial y el final). Hain zuzen, hitzak baieztatu esaldietan, tonu "grave"an, hau da, jaitsiera eginaz amaitzen dutela:

"En posición final de frase afirmativa, la palabra, de acuerdo con un principio bien conocido de fonética general, termina ordinariamente en tono grave, realizando un gran descenso desde su primera a su última sílaba".¹⁰³

Honen ondoren, gure autoreari buruzko aipamen bat dago, honek, lehen esan dugunaren arabera, amaieran azentu finkoa zegoela baieztatu bait zuen:

"Contra la opinión de que en vasco hay un acento tónico fijo que da una determinada estructura prosódica a las palabras y que hace terminar siempre la frase con elevación sobre la última sílaba".¹⁰⁴

Orixek ez du zalantzarik emendatzeko, "esto ultimo tenemos que rectificar",¹⁰⁵ eta onartzeko hala dela hori kasu askotan, baina ez beti, ezta Navarro Tomasek aipatzen dituen adibidetan ere.

Atseginez onartzen du Navarro Tomasek, kasu batzutan, arrazoirik eman ez bazion ere, bestetan guztiz bat datorrela berak hainbat aldiz esandakoarekin, hala nola esaldiko azentuaren egokitasunari buruz:

"En la frase la acentuación de cada palabra se acomoda a la estructura prosódica del conjunto".¹⁰⁶

Bestalde, Navarro Tomasentzat ez da zuzena esatea esaldiaren hasera ere beti silaba "zorrotza"rekin hasten dela. Horretan ere ez dio Orixeri arrazoirik ematen:

(103) NAVARRO TOMAS, T.: "Pronunciación guipuzcoana...", 645 or.

(104) Ibid.

(105) ORMAECHEA, N.: "La pronunciación guipuzcoana del...", 264 or.

(106) NAVARRO TOMAS, T.: "Pronunciación guipuzcoana...", 645 or.

“Ambos ejemplos (Indietatik y badakizu) muestran que tampoco es acertada la opinión de que el vasco empieza siempre la frase con sílaba aguda”.¹⁰⁷

Orixek, aurretik baieztatu zuenari uko egin gabe, hauxe erantzungo dio, alegia, silaba zorrotzez hasteak ez duela silaba hori zorrotzena denik esan nahi, jarraian datorrena izan baitaiteke are zorrotzagoa, zenbaitetan hiru zorrotz gorako goran gerta daitezkeelarik:

“En el discurso de los días vascos de Durango se pueden ver ejemplos de tres agudos consecutivos en progresión ascendente y tres graves consecutivos en progresión descendente”.¹⁰⁸

Geroko artikuluetan, esaldi haserako azentuari buruz egiten diren aipamenak, askoz ere apalagoak dira. Leitzako mintza doinuari buruz “azken silaba beteago emaiten dutela” eta bertan egiten nabari dituela ongienik “doiñu-bitarte edo intervalo esaten zaien oriek” adierazten digu. Eta Musika ixila sarreran:

“Azken silaban, ordea, berez du euskerak mintzo biribillagoa, ta ez du eskatzen indarrrik eman dadion”.¹⁰⁹

Haserako azentuari buruz ere, lehengo liburuko sarrera berean, nolabaiteko azentuaren izakera adierazten da:

“Izketa neurrigabeen ere, asierako azentua emaiten dugu beti”.¹¹⁰

Baina gaztelaniaz egindako itzulpenean “acento inicial suave aún en prosa” dio.

Barneko intonazioari buruz, Altube jaunarekin izandako solasaldietan, ikus daiteke zenbait xehapen erdal kutsuko azentua

(107) ORMAECHEA, N.: “La pronunciación guipuzcoana del...”, 265 or.

(108) Ibid., 266 or.

(109) ORIXE: “Sarrera. Introducción”, in GAZTELU: *Musika ixilla*, ..., 48 or. Gaztelaniazko itzuleran honela dio: “La última sílaba de la palabra, frase unidad fonética, tiene mayor volumen también que las lenguas vecinas”, 49 or.

(110) Ibid., 48 or.

bertsoetatik desagertarazteko. Azentu astuntasun hori kentzeko egokia litzateke:

“adoptar versos exclusivamente parisílabos” y leerlos “estilo asclepiadeo mayor”, haciendo “la división silábica en pares o impares”, es decir con ritmo “dactílico y paroxítono”.¹¹¹

Horrela ez:

I-zan niz - Barko - xen
 ku - Xia-ren e-TXEN

 an Etzen - ESka -sik
 mai - tia - ZU bai - ZIK

Baizik honela:

Izan niz -BARkoxen
 Ku xia - REN etxen

 An etzen - ESKasik
 MAItia -Zu baizik.¹¹²

Musika ixilla, lanari egindako hitzaurrean, ez digu, lehen aipatutakoetatik aparte, datu berririk ematen azentuari buruz, baina, argi eta garbi dio, arretaz begiratu beharra dagoela sintaxi alorra, jatorrena, galdera erantzuna gisakoa delarik.

Azentuaren zailtasuna adierazten digu behin eta berriro:

“Ez dut jarraitu nai geigoren protxurik gabe euskal-azentua esaminatzen”.¹¹³

Orixeren azentuari buruzko argi-ilun guzti hauen ondoren, uste dugu egokia dela Iñigo Ruiz Arzallus jaunak egindako azalpen hau:

(111) ORMAECHEA, N.: “Paroxítonos y esdrújulos vascos”, *Idazlan guztiak*, III..., 957 or.

(112) Ibid., 958 or.

(113) ORMAETXEA, N.: “Leitza'ko...”, 35.

“Ormaechea considera que lo genuinamente vasco es el uso de grupos silábicos más o menos semejantes en longitud y con cierta cadencia acentual que, a decir verdad, no explica con suficiente claridad”.¹¹⁴

F. Altuna areago doa bere tesian eta argi eta garbi adierazten du ez dela gogoan izan hitzen azentua euskal bertso gintzan:

“El acento de las palabras no es tenido en cuenta en la versificación y, por consiguiente, no es —no poder— el esquema acentual del ritmo acentual de los versos y coplas anteriores quien marque y determine el ritmo”.¹¹⁵

Baina argitasun eza hori ez da Orixeren kasuan bakarrik gertatzen. Gauza jakina da, hitzen azentuak, aurrerapausoak eman baldin baditu ere “ez dute desiragarri litzatekeen habaila lortu”.¹¹⁶ Uhalde jauna ere iritzi beretsukoa da, zera dioenean: “Oraindik ere, asko gelditzen bada egiteko... zertxobait aurreratu dugula ezin dezakegu ukatu”.¹¹⁷

Esaldiarenari buruzko azterlanak, are eta eskasagoak dira eta oraindik ere azterlan askoren zain daude, Txillardegiren tesian azaltzen zaigunez. Baina, uste dugu, “doinu-azentua”ri ematen dion garrantzia, gaur egun ere segurta daitekeen zerbait dela, zenbait euskalkietan, bederen.

Gogora dezagun Mitxelena jaunak “azentu-moeta” honetan oinarriturik egin zuen euskalkien sailkapenaz.¹¹⁸ Zer esanik ez,

(114) RUIZ ARZALLUS, Iñigo: “El metro en las traducciones de los clásicos en Euskara”, in Anuario de SFJU, XXX, 1987, 55 or.

(115) ALTUNA, F.: *Versificación de Dechepare*, Mensajero, Bilbao, 1979, 138 or.

(116) “Euskal Herrian, Fonetika-Laborategiaren hutsunea dela-ta, batez ere, azkeneko urteotan azentuari buruzko ikerketek ez dute desiragarri litzatekeen habaila lortu; ezin izan baitira finkatu fenomeno ezagueraz zehatzean”. in TXILLARDEGI: *Euskal azentuaz*,..., 41 or.

(117) HUALDE, J. I.: “Euskal azentuak eta euskara batua”, in *Euskara*, 39, 1994, 1.569 or.

(118) “Tipo I” bataiatutakoa da gaur erabiliena; eta azpi-multzo batzuetan zatiturik dago. Bizkaiera, Gipuzkera eta lapurtera biltzen ditu; baita Mendebaldeko Baxenabarrera, eta Gipuzkoa ondoko Nafarrera garaia ere. Gaur zabalduea izanik ere, azentu laua da, berdina-are; eta ulertzen eta azaltzen zailena”, *ibid.*, 16-17 or.

hitzek katemintzatu barnean osotasun baten eraginpean urtzen direla zioenean. Iritzi hau bat dator Mitxelena jaunak dioenarekin¹¹⁹ eta Navarro jaunaren baieztapenekin.¹²⁰ Bestalde, bidezko dirudi "galdeketak", Orixeren hitza erabiliaz, bereganatzen duela azentu garaia ziurtatzea Txilardegiren tesian azaltzen zaigunez Altube eta Basterretxearen lanak aipatzerakoan.¹²¹ Bidezko dirudi, eraberean, homonimoak bereizten dituen azentua ez dutela galtzen kate-mintzatuan esateak ere, eta hitzen kokamenduak ere garrantzi berezia duela bere doinukeran segurtatzeak.

Orixeren kasuan, metrikako azentua ez da prosan ematen denaren desberdina, aitzitik hizkuntzak berak dakarrena da. Gogora dezagun berak aldarrikatzen duen poesia herri mintzoaren antzekotasunean oinarritzen dela, "izketa arrunta dirudina",¹²² "gorabera mintzo lasaia duena".¹²³

2.2.- Etena eta etenen arteko mintzakatea.

2.2.1.-Neurtitz berri baten bila

Azentuari buruz luze eta zabal hitzegin eta haren ezagutzak duen zailtasun berezia eta balio erlatiboa aitortu ondoren, "nuestro caprichoso acento",¹²⁴ argi eta garbi sostengatzen du ez dela berez "gurea" egungo bertsoa,¹²⁵ azentu intentsiboan oinarritzen baita, eta guk, ez dugu azentu intentsiborik:

(119) "Lo que es común es el hecho de que las diferencias de intensidad y de tono sean pequeñas y difíciles de percibir y que todavía se diluyan más en la frase", in MICHELENA, L.: *Fonética Histórica Vasca*, ..., 382 or.

(120) "En la frase, la acentuación de cada palabra se acomoda a la estructura prosódica del conjunto", in NAVARRO TOMAS, T.: "Pronunciación guipuzcoana....", 645 or.

(121) "Muzinik gabe onartuko luke Altubek, gure ustez, Basterretxearen esaldi hau: "la entonación vasca sistema dominado por el concepto del elemento inquirido". In TXILLARDEGI: *Euskal azentuaz*, ..., 281 or.

(122) ORMAETXEA, N.: "Nere eun...", 134 or.

(123) ORIXE: "Bertso kontuak", (Orixek...), 42 or.

(124) ORMAECHEA, N.: "Acento...", 11 or.

(125) "No es propio de nosotros el verso moderno", *ibid.*, 11 or.

"En el verso rítmico y en la rima son esenciales los acentos intensivos: como nosotros no los tenemos, nuestra métrica no debe estribar en el acento intensivo".¹²⁶

Ez doala mintzoaren igikera"rekin bat.¹²⁷ Neurtitz hori ez da berez mintzoak dakarrena:

"Neurtitz gite ori ez da noski izketak berekin dakarrena".¹²⁸

Bertsoen neurkera, gure azentu aldabera eta malguan oinarritu behar da. Ez da egia igikerarako "indarmintzara",¹²⁹ beharrezkoa denik. Hori gabe ere lor daiteke erritmoa. Hala diote garaiko jakintsuek eta Orixek ere bai: "igikera edo rhythmorako ez dela bearezko indarmintzara",¹³⁰ latinoek eta grekoek ez zuten bezala.

Ezta ere bertso isometrikoa. Ziur aski bertso "isometrikoa" dantzaren bidez sartu dela uste du, dantzak "neurri estuagoa" eskatzen baitu, baina horrek ere ez luke delako isosilabismo osoa zilezgitatuko "mintzoari zurruntasuna ta gogortasuna ematen diolako".¹³¹

Ondorioz derrigorrezko gertatzen da gure metrikarako oinarri berri bat ezartzea. Hauxe da Orixek egiten duen proposamena:

"Igual amplitud de escala con igual cadencia".¹³²

Hor gauzatuko litzateke neurkera, derrigorrezko berdintasunaren gainetik, silaben antzekotasunean, latinak bezala, non daktiloko hiru silabak espondeoko biren berdinak baitziren edota gaztelaniaz gertatzen denaren antzekoa, non lerro amaierako esdrújuloak, paroxitonoak eta zorrotzak orekatu egiten baitira:

(126) Ibid., 12 or.

(127) "Neurtitzetarako bada, mintzoaren igikera artu beagu. Gure neurtizkera oraingo erdera berriena ez-bezalakoa izan bearko du, bada oraingo erdera izkuntz orien igikera indarmintzara duna da", ORMAETXEA, N.: "E.O.N."..., 48 or.

(128) Ibid., 128 or.

(129) ORMAETXEA, N.: "E.O.N."..., 47 or.

(130) Ibid.

(131) Ibid., 128-9 or.

(132) ORMAEHEA, N.: "Acento...", 12 or.

“La fundo, en que así como en latín la cantidad de tiempo de las tres sílabas del dáctilo es igual a la de las dos del espondeo; y la esdrújula, llana y aguda finales de verso en castellano equivalen”.¹³³

Berehala, honako proposamen zehatzagoan gauzatzen du aurreko baieztapena:

“Sea esta la base, en combinación no de verso con verso, sino de hemistiquio con hemistiquio, cada uno de los cuales sea una frase o período que tenga semejante cadencia”.¹³⁴

2.2.2.- Neurtitz berriaren neurria eta erritmoa

Aurreko lerroetan ezarri dugun proposamena oinarritzko gertatuko da geroko neurtitz teoriaren desarroiloan. 1920. urtean egindako “De la mœsica y letra al acento” lanean, hirunako igikera aldarrikatzen du irakurtzeko egokiena, bertso egokienak ere, ondorioz, hirukoaren anikoitzak izango dira.¹³⁵ 1922. urtean, euskal metrikaren neurrik egokiena zein ote den aztertzerakoan, gauza berbera: “egokiena irunako igikera”; baita launako ta bosnakoaz naste”.¹³⁶ Horrela egin daitezke 6, 9, 12, 15, 18 silabako neurtitzak:

“Egin ditezke bada igikera onen arauz, 6, 9, 12, 15, 18-ko neurtitzek”.¹³⁷

Hirunago igikera hau ongi dagokio euskarari, “irudun ele asko du Euskerak”.¹³⁸ Horrela: “i-ku-si, i-ka-si eta abar”.¹³⁹ Bestalde,

(133) Ibid., 12 or.

(134) Ibid. Orixek Zatarain jaunari, Betharran'dik 44ko maiatzaren 2an egindako gutunean irakur dezakegu honako hauxe: “Beti silaba berdina orde berdintsua aukeratu bear genukela nago etenetik etenena”, “Bertso kontuak”, (Orixe'k...) ..., 42 or.

(135) ORMAECHEA, N.: “De la música...”, 184 or.

(136) ORMAECHEA, N.: “E.O.N....”, 49 or.

(137) Ibid., 51 or.

(138) ORMAETXEA, N.: “Tankera berriko neurtitzak”, *Euzko Gogoà*, I, 7-8 zb. 1 or. Jarrera hau bera ageri da iparraldeko egonaldian Zatarain jaunari egindako

orohar ez dira hiru silaba baino gehiago goi-mintzor edo azenturik gabe gertatzen¹⁴⁰ esaldiko "mintza-erorkeran" ezik (la cadencia final").¹⁴¹ Erritmo hau are eta egokiagoa gertatuko da beste erritmoekin nahasiaz:

"Eta igikera bakarreko baño biko, iruko izanik; ez al diteke edertu neurtitza".¹⁴²

2.2.3.- "Tankera berriko neurtitzak"

1950. urtean "Tankera berriko neurtitzak" sarreran, zehatza-goa da bere jarrera. Etena eta etenen arteko mintzakatea agertzen da oinarrian era berri batean egindako poesiotan:

"Lerroan berean dagon utsarte edo etenak egiten du neurtitza".¹⁴³

Barneko etenek, hemistikio desberdinetan ebakitzen du lerroa gisa honetan: seinakako igikera nagusi duena, bostekoarekin nahaste, eta noizbehinka lau zatikoa ere sar daitekeelarik:

"Lerro auk bina eten ditute, naiz sei aldioro, naiz bost aldioro. Bi etenen tartean sartu ditezke lau zatiko eleak ere".¹⁴⁴

Silaben arteko desberdintasunari buruz, "ele-zati edo silaba ba-koitziari etzaio oinbeste jara(sic) eman bear".¹⁴⁵ Musikan gertatzen denaren antzekoa da, non "lau beltz, naiz iru beltz bi kakodu-

gutun batean: "Mintzo-etenaz ga-era beste zerbait bear genukela nengoan -iñola ere ez puntuketa itsusi soil- irakurtzeko beintzat. Gaur, guzia alde batera utzita, itz-etenari bakarrari nagokio, batez ere irakurtzeko moda gaiztoa gutartean sar baledi" in "Bertso kontuak". (Orixe'k....), 42 or.

(139) Ibid.

(140) ORMAECHEA, N.: "El acento...", 273. or.

(141) ORIXE: "Bétharran'dik"..., 47 or.

(142) Ibid.

(143) ORMAETXEA, N.: "Tankera berriko...", 1 or.

(144) Ibid.

(145) Ibid.

nekin, naiz bi beltz lau kakodunekin".¹⁴⁶ Aurreraxeago, artikukulu berean, honako hauxe:

"Por lo tanto el corte de verso, cesura en castellano, cada seis o cinco o cuatro sílabas, combinando siempre con el de seis, y terminando con el seis".¹⁴⁷

Ondoren ezarritako poesien estrofa hiru lerro ditu, bakoitza hiru hemistikioz osatua. Gure autorearentzat ez du axolarik le-
rroan hiru hemistikio izan edota bakarrez osatua egon. Kasu hone-
tan ere, lerro bakoitza hiru desberdinetan emateko zalantzan egon
zen, etenen arabera lerroa hemistikioarekin egokituz:

"Iruko ahapaldi ori beratzitan emateko egon naiz, etenik gabe,
J.S. Bach'enarekin egin nuna: 3, 6, 9'garretan puntua eta
puntudun lerro oiek sei aldioro etena".¹⁴⁸

Lerroak, beraz, ez derrigorrez isosilabikoak, antzekoak baizik,
luze-laburra hemistikioaren arabera emana. Erritmoa prosodiaren
intonaziora egokitzen bada, ez du silaben arteko bat gora bat behera
izateak axolik. Hizkuntzaren izakera melodikoak ez dakar berarekin
silaben berdintasunik.

1958. urtean, Euskaltzaindira sartzeko hitzaldian, Leitzako
"mintza-doi-ua" goraiatzan du, bertan egiten dela egokien "doi-
u-bitarte" edo "intervaloa" esanaz. Ondoren, bertsoetaz dihardu:
"sei silaba oro etena ongi dator"ela¹⁴⁹ dio berriro ere. Lau silabakoa
eta bostekoa sarrerazi ditezke mugimendu berean, sei silabakoa
nabarixeagoa delarik:

(146) Ibid.

(147) Ibid.

(148) Ibid. Adibide bat erabiliaz, ikus dezagun berak argitara emandako
ahapaldi hauxe: "Hemen natorkizu Baru mendira Zure oiñetara./ Ezi ezazu bein
aur ezigaitz au Zerorren gogara./ Ez utz eskutik egin nauzun au nere grifñetara",
ibid. 2 or. Poesía hau, beste era honetara jarri zuen Aita Xanti Onaindiak, lerroen
luze-laburraren garrantzi gutxiaren azalgarri: "Hemen natorkizu / Baru mendira /
Zure oi-etara./ Ezi ezazu bein / aur ezigaitz au / Zerorren gogara./ Ez utz eskutik /
egin nauzun au / nere grifñetara".

(149) "Leitzako...", 36 or.

“Sei silaba oro etena ongi dator. Ontara egin dira bertso batzuk gure egunotan; ...baiña luzean luzean, doñu berdina gogorazten du. Obe genuke beste oin batez edo biez nasi. Lau silabakoa ta bostekoa sarrerazi ditezke mugimendu berean, sei silabakoa nabarixago dela. Ortara saiatu liteke:

la -la la-la—la-la-ra la-la—la-la-ra la-la -ra
la-la-ra la-la—la-la la-la—la-la-ra la-la-ra”.¹⁵⁰

Etenen arteko mintzakatea da errespetatu behar dena, lehen sarri esandakoa baieztatuaz. Eta hauek ere “bertagi” eman gabe:

Etena, bestalde, ez da bertagi eman behar. Beraz: sei silaba oro etena ongi dator... Lau silabakoa ta bostekoa sarrerazi ditezke mugimendu berean”.¹⁵¹

Musika ixilla liburuaren sarreran, “Sobre métrica vasca”, zehaztuta laburbiltzen da bere jarrera, zera dioenean gaztelaniazko atalean:

“se basta esa interrupción o cesura para caracterizar el ritmo”.¹⁵²

Eta euskaraz honako hauxe:

“Niretzat euskeraz etena aski da neurtitzari beure ariurria emaiteko. Izan ere zer da igikera edo tuntuna” Etenak mugatzen du mintza-neurrien saila, neurri ori oso zurruna ez izanik ere.

..... “Beraz, tuntunak etena du doirik bearrena”.¹⁵³

(150) Ibid.

(151) Ibid., 36 or.

(152) ORIXE: “Sobre métrica vasca”, in GAZTELU: *Musika ixilla*,.... 49 or.

(153) “Itzak nola neurtu”, in ibid., 48 or. Gaztelaniazko itzuleran zer a diosku: “Siendo para m’ “una serie de unidades fonéticas iguales o análogas limitadas por interrupciones sucesivas”, se basta esa interrupción o cesura para caracterizar el ritmo”. “Es, pues, a mi juicio, la interrupción la característica más importante del ritmo”. Beraz, ez du inondik euskarari dagokionik Gazteluk esaten dituen “bultzaratxo bide-modu “horiek, “ez baitu indar azentu nabarmenik”. Aipamen berbera ikus daiteke F. Altunaren obran: *Versificación de Dechepare*,....., 139 or.

Beraz, autoreak aldarrikatzen duena "greko-latinoen logaedi-koaren antzekoa da,¹⁵⁴ prosa-bertso gisakoa. Batik bat "asklepiadeo"rena, nahiz "alkaiu"renarekin naste".¹⁵⁵ Beste hitzetan, "asklepiadeo"aren erara, sei silabako bi hemistikioz osatua: "Mecenas attavis (6) edite regibus "(6). Edo "alkaiu"ren antzera, bost sei silabako hemistikioz osatutako lerroa: "Vide ut alta (5) stet nive candidum" (6).¹⁵⁶

Neurri honen aldeko postura are eta sendoago ikus daiteke bere itzulpenetan, *Georgicasko* "Zaldia", edo Jorge MaragallÖen "Bei itxua", eta "Kathemerinon"en "Oillaritean" eta "Goizeroko" itzuli zituenean nabarmentzen den bezala, sei silabako hemistikio-tan itzuliaz.

2.2.4.- "Nere eun oberenak"

Derrigorrezkoa da "Nere eun oberenak" poesien sarreraren ai-pamena egitea. Sarrera honen amaieran agertzen dira Orixeren azken poesiak denak prosaz eginak.

Berriro ere berak "asmatu duen igikera edo ritmo"az mintzo da "izketa arrunta dirudina" dela esanaz. Bertso hauen silaben zenba-tekotasunak ez du garrantziarik "amabost silabatik emezortzira bitartea izango dute". Euskarak hiru silabako hitz asko duenez, eta horretan oinarrituaz:

"sei-eten artzen dut oi-arri, bosteko ta laukoarekin naste, eder-ki sartzen baitira mugimendu berean".¹⁵⁷ Era hontara egindako neurtitza, 4, 5, 6, "seikoa nagusitzen dala, tarteka", "musikaz ia prosa bezain bikaiñak dira".¹⁵⁸

(154) Ibid., 48 or.

(155) Ibid.

(156) ORMAETXEA, N.: "Tankera berriko...", 1 or. Ignacio Errandonea, S.J. jaunaren *Gramática latina*, E. Subirana, S.A., Barcelona, 1947, "Métrica" arloan, 269-280 orrietan irakur daitekeenez, "logaedicos" barnean agertzen da asklepiadeia ere: "El asclepiadeo menor, lleva un espondeo, un dácilo más una sílaba larga y, tras de una pausa, dos dácilos: O navis, réferent (6)-in mare te novi (6). Eta baita "alkaiko endekasilaboa" ere: "Qualem ministrum (5) fœlminis álitem" (6).

(157) ORMAETXEA, N.: "Nere eun...", 151 or.

(158) Ibid.

Baina, nahiz berak asmatutako "igikera edo ritmoak" "izketa arrunta dirudina" izan, "eguneroko izketa arruntak, igikera edo ritmoa aldatsuago du ta ederrago, neurtitzik ederrenak baino". Bertsuak bere abantailak eduki arren "neurtitza gehiago lantzen du deiari dagokionez eta orregatik, bertsotan gauza asko daude obeki esanik izketa askatua baino", "halere, zail gertatzen da "esan bearra ta doiñua" elkartzea.¹⁵⁹

Hori erabat lortzeko berak asmatu duen erritmoa prosaz emateari irizten dio egokien. Eta, horrela, teorian zein praktikan, erabateko sintesira iritsi nahi duenez, sarri defendatutako jarreraren azken ondorioetara iritsiaz, "lerro laburrei" agur egin eta prosara pasatzen da:

"Nik lerro laburrei agur egin diet, eta prosa bezela emango ditut. Ebangeliotik artu ditudan gogorakizunok, irakurleak naiarara irakurri betza: nai dunak prosa antzera, nai dunak bertso antzera. Bietara eskatu didate adiskide batzuk, eta orra bieri gustoa eman.¹⁶⁰

2.3.- Gainerantzeko osagaiak

Gainerantzeko osagaiak ez dira behaztopa besterik Orixeren teorian: ez silaben berdintasuna, ez lerroen luze-laburra, ez errima, ez bertso-lerroen zenbatekoa, ez estrofaen nolakotasun tradizionala: "no es propio de nosotros el verso moderno".¹⁶¹ Euskal azentuaren izakerak eragozten du: "Lo que claramente se puede deducir atendiendo a su carácter melódico es que es propio de nosotros el verso moderno."¹⁶² Eta geroxeago: "Las estrofas que usamos se han debido introducir por el canto".¹⁶³ Beraz, beti ere esateko bertsoei buruz diharduenean, ez kantatzekoetan.

(159) Ibid.

(160) Ibid.

(161) ORMAECHEA, N.: "Acento...", 11 or.

(162) ORMAETXEA, N.: "E.O.N."..., 53 or.

(163) Ibid.

x

2.3.1.- Puntuak

Errimari buruz ere sarri aurki daiteke Orixerengan aipamenik. Puntuak ez du inongo abantailarik. Baliapide honek kalte gehiago dakarki, beraz, ona baino.

Eta hori da berak bizi guztian zehar, teorian, defendatu zuena. Artikulu berean hauxe diosku:

“Berdin bukatze onen kontra ari nindeke neke gabe, baño onezkero aspertzeko garaia ere ba dezue. Euskeraz eta erderaz ere diran bertsorik ederrenak orrek itxusten ditu. Gure belarriak, ordea, ortara jarririk daudela esango didazue. Mingarri da! Itzen berdin-bukatze ori, bilatzen aritzea baño ez aritzea obe ta errezago da; la lerroxka aldioro baño biz batean eratsuago; ta silaba berdina baño berdintsua errazago; ta bi silabetan baño batean errezago; ta silaba osoan baño azkeneko vocalean errazago.”¹⁶⁴

Aspaldiko “gerko-latiñak” aldarrikatzen ditu postura hori mantentzeko eta esaten:

“Aspaldiko gerko-latiñak, len esan dedanez, etzuten orretara jobearrik, eta makar aundia zerizkioten bertsoan berdin bukatze orri. Baita gaur bertako erderan ere itz askatuetan ari dirala. Gu ere oitu gindezke, tarteko neurria ona izan ezkeru.”¹⁶⁵

Jarrera hau haseratik ematen da, 1922. urtetik aurrera irakur daitezkeen aipamenak ikusirik.

Horixe berbera adieraziko du Gaztelu jaunaren liburuko sarrean. Hala diosku:

“Neurtitzak on dira oroitarazteko ere; baiñan ez da puntuaren bearrik ortarako ere, neurtitza ondo egiña ba’dago. Mundu-gerriko deritzaionaren izar-mordoak gogoratzeko, latiñez ikasi nendun bertsoa, puntugabea, gogorutzen dut beti: sunt aries, taurus...”¹⁶⁶

(164) ORMAETXEA, N.: “Oraindañoko...”, 166 or.

(165) Ibid., 168 or.

(166) ORIXE: “Sarrera. Introducción”, in GAZTELU: *Musika ixilla*,..., 20 or.

Agian, erabili beharrean aurkitzen gara, gaizki ohituta gaudelako. 1928. urtean, hain zuzen, "Zaldubi"ren bertsoak aztertzerakoan zera esaten digu:

"Xakurraren bertsook ba dute mamia, bai azala polita ere; baño erorkera edo bukaera bat: xamurra, makhurra, muturra, hezurra. Biz batean ere naikoa zan berdin bukatze ori, gure belarri gaizki oituentzat ere. Batere bage litzake obeenik, baño ez genduke etsiko".¹⁶⁷

1950. urtean "Tankera berriko neurtitzak" publikatzean jarri zuen nota ere ildo beretik doa. Berak, nolabait onartzen du bera ere kontraesanean erortzea. Puntuka egin ondoren, badirudi ez zela batere pozik gelditu eta horrela dio:

"Batere punturik gabe egin nitun aurrena, ta neretzat obeki daude; bañan euskaldunen belarria ez dago ortara egiña. Neurtizgillea nai dun bezain ona bedi, puntuak beti lotu egiten du gutxi edo asko: zaildu egiten du; nai ez duna esanerazen dio, edo zatarriren bat tartean sarrerazten".¹⁶⁸

"Nere eun oberenak" delakoan, zeharo bazterrera uzten du, lehen adierazi dugunez, "hizkuntzaren gora bera ta kako makoak" ez baitute ezer irabazten, aitzitik lotu eta zaildu egiten du eta esan behar ez direnak esanerazi:

"Fuerza del consonante, a qué me obligas?
A decir que son blancas las hormigas".¹⁶⁹

Lerro barnean behar da arreta, amaiera berdin-izate hori, gure belarri gaizki ohituen ondorio bat besterik ez baita Orixeren iritzian.

(167) ORMAETXEA, N.: "Oraindañoko...", 149 or.

(168) ORMAETXEA, N.: "Tankera...", 1 or.

(169) ORIXE: "Sarrera Introducción", in GAZTELU: *Musika ixilla*,..., 16 or.

2.3.2.- Estrofaren nolakotasuna

Orixeren iritzian, estrofaren egitura ez dagokio euskarari. Badirudi, hala dio berak, egun erabiltzen diren estrofok "kantua-rekin" edo "dantzarekin" sartu direla gure artean. Hain zuzen "zortzikoa", ez bide da "frantziar alejandrinoa" besterik "la cual tiene su origen en una combinación del ritmo trocaico usada por los autores de la decadencia latina".¹⁷⁰

Bertsoa baztertzearekin batera ematen da estrofaren bazterketa ere, aski delarik hemistikioen arteko konbinaketa. Igikerak ez du estrofa ezertarako kontenplaten. Zeren "batzutan edo geienetan eragozpen litzaiguke gure mintzo yarei an lotu egiten baitu".¹⁷¹ Kantatzeko bai, baina ez bestela. Neurri jartzeak gauza behartu eta estutu besterik ez du egiten:

"badakizute zer gertatzen den yoale edo txintxarri bat atzaparez estutzeen; min motela aterako du: orixe gertatzen zaie bada euskal-neurtitz askori; bear ez bezala estutzen dute euskera, ta gure izkuntzak galtzen du bere mintzoa. Utzi bada, yarei bebil, berekiko soñuu beza,gorabera ori ez ausi, ez ebaki, ez ito. Igikera bakarra, launakoa edo, estuegi bada, erabili naste, ta leunago ta euskerago liteke".¹⁷²

Euskaraz egin diren bertsoak kritikatzan ditu beste artikulatu batetan eta esaten horiek, egitez gero ere, kantatzeko egin behar direla, ez errezitatzeko.

Erderazko "itz-neurketa" gaizki egina daukate:

"begi iritziz, ez belarri iritziz. Eta gu erdaldunen atzetik goaz. Zer diño neurtitzak lau itz-zati, zortzi... Zergatik ahapaldia eta onek lau lerro, sei, zortzi, amairu, gure bederatzi puntukoak bezala? Tuntuna ongi ba'doa, belarriari zer dio axolik".¹⁷³

(170) ORMAECHEA, N.: "Acento...", 11 or.

(171) ORMAETXEA, N.: "E.O.N."..., 53 or.

(172) Ibid.

(173) ORIXE: "Sarrera. Introducción", in GAZTELU: *Musika ixilla...*, 22 or.

2.4.- Oraindainoko euskal neurtitzak

Aurreko lerroetan ikus daitekeenez, euskal prosodiaren adiurre bereziak, bere azentu malgu eta aldaberak bultzarazi zuten Orixe euskarari ongien zegokion oinarri berri baten bilakaeran. Adiurre melodiko horrek bultzarazten du ziurtatzera ez dagokigula guri bertso modernoa. Bertso erritmikoan azentu intentsiboa oinarritzokodenez, eta guk, halakorik, nabarmen bederen, ez dugunez gero, gure metrika ezin da oinarritu azentu intentsiboan. Tonua, gure azentu eite beretsukoa, tonal edo melodikoa ertsitzen du. Ez dirudi ausardikeria esateak euskararen adiurrearen aurka daudela. Esaldiaren melodia moteltzen du, ez dio gaingora egiten uzten eta mintzo arrunta baino lotuagoa eta dorpeagoa gertatzen da: "Eragozpen litzaiguke gure mintzo yarei au lotu egiten baitu".¹⁷⁴

Guzti horrengatik, zail gertatzen da gaur arte egin den bertso-rik irakurtzea erdal kutsua eman gabe. batik bat zenbait estrofa erritmo ezin onar dezake gure belarriak:

"Zorioneko bertso ori asmatu zuten, batez ere dantzaren babesean. Ez ordea irakurtzeko!!! Euskeraz astakeria da bertsoa irakurtzea, euskeraren berekiko doñua galdu gabe ez baititeke jalki".¹⁷⁵

Ez litzateke, beraz, euskaraz egin den bertsoetatik ia batere irakurri behar, hitz-lauzkoa baino askoz musikaz urriagoak baitira:

"Euskerak dun gorabera-mintzo lasaia (la amplitud melódica) zurrundu egiten da, beti batera erortzen da, doñu zelaitura dator (al tono recto). Kantatzerakoan or konpon".¹⁷⁶

"Guk ez genuke irakurri bear orai-arte euskeraz egin dan bertso-rik ia batere, izketa arrunta edo prosa baiñon askoz ere musikaz urriago baitira".¹⁷⁷

(174) ORMAETXEA, N.: "Eusko...", 55 or.

(175) ORMAETXEA, N.: "Bertso kontuak"..., 42 or.

(176) Ibid.

(177) ORMAETXEA, N.: "Leitzako..", 35 or.

Baieztapen hau argitzeko, "azentu bertanegi dituten bertsoak" jartzen ditu:

"A las armas, valientes astúres, empuñadlas con nuevo vigor".¹⁷⁸

Erritmo aspergarri hau, ezin pairatu haragizko belarriek: "Aragizko belarriak ez, nereak beintzat".¹⁷⁹

"Nork egari iru itz-zatiaro punpetakoa, ahapaldi bakarrean ere".¹⁸⁰

Baina begibistakoa da euskaran bertso modernoaren izatea, non esan baitaiteke euskaldunen belarria hartara jarria dagoela: "gure belarri gaizki oituak",¹⁸¹ autorearen hitzetan.

Alorrean egin denetik, gure autoreari jarraiki, ez dago aukera handirik zortziko handia eta txikia beste:

"Ozta-ozta ageri da aukera aundirik zortziko aundia ta txikia lekutzen baditugu".¹⁸²

Euskal autoreei gagozkiolarik ere, ezer askorik ez Dechepare, Ohienart eta Adema Zaldubi kenduz gero:

"Dechepare'k, Oihenart'ek eta Adema Zaldubi'k egin dituztenak irakurri ezker, gaiñerakoak ikusirik daudela esan diteke".¹⁸³

Egin direnetatik, batzuek berariaz kanturako dira eta besteak errezitatzeko. Horren arabera, neurkera ere desberdina izango dute. Ondoko sailkapenaren arabera, bietatik dago. Baina zail gertatzen da kanturako egindakoak errezitatzea, hau da, euskal prosodiaren doinua galdu gabe.

(178) Ibid.

(179) Ibid.

(180) ORIXE: "Sarrera. Introducción", in GAZTELU: *Musika ixilla...*, 22 or.

(181) ORMAETXEA, N.: "O.E.N"..., 149 or.

(182) Ibid., 130 or.

(183) Ibid., 131 or.

2.4.1.- Euskal neurtitzak. "Kantagarriak"

Gauza desberdina da bertsoa kantatua denean, honek berak eskaintzen baitizkio errezitatuari ez dituen baliapideak. Hemen azentua, musika beraren denbora markatuek eta ez markatuek mugatzen dute. Musikak inposatzen ditu azentuak. Baina bertsoak kantatzeko egokiak izanik ere, haietako gehienak zail gertatzen dira ongi errezitatzen:

"Kantatzeko onartzen ditut bai bertsoak, baina irakurtzeko... gutartean oraiñarte egin diran geienak ez beintzat".¹⁸⁴

Ordurarteko bertsoak errefusatzeko arrazoiak, irakurtzean doinu arrotzera garamatzatela eta etenak hurbilegi dituztela esango digu. Nahiko arrazoi irizten dio lerro motxetan egitetik aldentzeko.

Kanturako, beraz, aukerakoak dira, irakurtzeko ez izanik ere. Hauen artean, "zortziko handia" eta "zortziko txikia" ditugu aipagai, autoreak erabilitako izenak, bestalde.

2.4.1.1.- *Zortziko handia*

Hasierako idatzietatik arbuiatzen du zortziko nagusiaren irakurketa:

"Amarna silabakoak zortzikoakin naste - zortziko aundiarenak lo arrarazteko ederrak direla esan dizuet".¹⁸⁵

Lotura handi bat dela uste du Orixek zortziko handiaren eragina eta beraren menpetik ateratzea on litzatekeela:

"Ondo irakurtzen lana! Zortziko bi oien menpetik aterako ote gara noizpait ere".¹⁸⁶

Gaur egun bertsoak irakurri ere egin behar baitira eta zortzikoaren irakurketak doinu zurrunera garamatza

(184) Ibid., 128 or.

(185) Ibid., 133 or.

(186) Ibid., 133-134 or.

"Nik ez dut iñoren abotik entzun beñiere zortzikorik erdera ez dirudirik".¹⁸⁷

Irakurtzeko dituen oztopoak, desagertu egiten dira kantatzera-koan. Areago; baieza daiteke bertso zoragarriak osatu direla neurri honetan euskal alorrean, agian egin diren ederrenak, zortziko nagusian eginak daude:

"zortziko nagusian egiñik daude euskeraz egin diran bertsorik ederrenak".¹⁸⁸

Horien artean sartu beharrekoak dira kantutegiko zenbait poesia, hala nola "Egun bereko alarguntsa":

Goizian goizik jeki ninduzun, ezkuntu nintzan goizian;	10/8A
bai eta ere zetaz beztitu ekhia jeiki zenian.	10/8A
Etxekander e zabal ninduzun eguerdi erditan,	10/8A
bai eta ere alarguntsa gazteekia sartu zenian.	10/8A ¹⁸⁹

Zortziko nagusiari buruz duen iritzi positiboa, argi emana dago Arrese ta Beitia poeta aipatzen duenean:

"Nork ez daki buruz eta nork irakurri ez du biozminarekin Ama Euskeriaren azken-agurrak". Xamurtasun goxoa, negar-min barnea, iduripen aundikorrak, Jeremias'en eiagorak eta Shakespeare'n aienak berekin ditu. EuskalerrriaŌn berdinek ez duen eresi onek".¹⁹⁰

Zail da Orixerengandik alabantza handiagorik entzutea. Ondoren, poesia honen zenbait bertso puska eta oso bat ezartzen du. Honako hauxe:

Geiegi da ta, ausi arkaitzak,	10
onegi ez izan, mendiak,	8a

(187) Ibid.

(188) Ibid., 164 or.

(189) ORMAETXEA, N.: "III. Poesi erritarra", in "Euskal LiteraturaŌren atze edo edesti laburra", *Euskal Esnalea*, 17, 1927. *Idazlan guztiak. III...*, 249 or.

(190) ORMAETXEA, N.: "IX. Larramendi ta beretarrak", *Euskal literatura'ren atze...*, 270 or.

lurpetuteko, Euskera il ta,	10
bere ondasun biziak.	8a
Bera tontorrek, bete arruak,	10
erdu Gaztel-lau igarrak,	8a
agortu errekek, lurtu itxasuak,	10
agur, euskeldun ikarrak! ¹⁹¹	8a

Baita ere molde nagusian ikus daiteke Emeteri Arreseren zenbait poesia. Orixek bere "Ama" poesiatik hartutako estrofa hau jartzen du:

Euskal-erritik urrundu nintzan....	10
urrundu... doakabea!	8a
utzirik ango baserritxo ta	10
nere kutun xar maitea.	8a
Une txar batez arturik ala	10
bear ez nuen bidea,	8a
geroztik ez det iñoiz arkitu	10
iñoiz ez lengo pakea. ¹⁹²	8a

2.4.1.2.- Zortziko txikia

Gauza bera esan daiteke "Molde txikia"ri buruz. Molde txikia ere kantatzeko egina baita. Zortziko handiaren antzera irizten dio txikiari ere.

Molde hauek kantatzeko dira, baina zail irakurtzeko doinu zurrunera jo gabe.

Jakina, kantuaren bidez desberdin gertatzen da, zeren hartarako eginak baitira hauek ere. Eta gisa honetan ere egin dira lan ederrak:

"Badira, zortziko ta olakoetan ere, erderatik diran arren, koplá biribillak, esaterako, zazpi ta seikoetan".¹⁹³

(191) Ibid.

(192) ORMAETXEA, N.: "Nere bidean", in *El día* 1932-IX-6. *Idazlan guztiak, III. Artikulu...*, 373 or.

(193) ORMAETXEA, N.: "Nere eun...", 138 or.

Bere beste artikuluetan egindako aipamenetan ere ikus dezakegu zortziko txikirik. Horra adibide gisan: “Martin eta Katalin”.

“Nik bi senar-emazte	7	
ba ditut hauzoan,	6a	
egun oroz goizetik	7	
hasiak haroan.	6a	
Martin maiz ostatura	7	
doakolakoan	6a	
Katalin gathillutik	7	
hari da xokoan. ¹⁹⁴		6a

2.4.2.- “Neurtitz banagoak edo bakoitzagoak”

Ondoren adierazten dugun sailkapena, Orixek ezarria bestalde, lerro berdinez osatutako estrofitan oinarritzen da. Zenbait kasutan, halere, agertzen dira haien aldakiak. Oinarrian, halere, lerro berdinak.

Orixeren hitzak berak erabiliaz, adierazi dezagun neurtitz “banagoak edo bakoitzagoak” izenez, silaba lerro berdinez egindakoak ulertzen dituela, hau da, bosnakoak eta hamarnakoak, seinakoak eta hamabinakoak, zazpinakoak, zortzinakoak eta bederatzinakoak.

Berak irakurtzerakoan “bertso silaba berdindunak egokiagoak direla”¹⁹⁵ uste du eusaran silaba guztiak “iraute berdiña eta indar berdiña” baitute.

Oro har, irakurgarriak dira eta hala egindakoak antzeko doinua mantentzen dute lerro berdinezak baino egokiago.

2.4.2.1.- *Bosnakoak eta hamarnakoak*

Bosnakoei “zortziko aundia”ren taiua ematen die. Gisako bertsoak, bost silabako lerroa baitute, bik batera hamar egingo lukete, horregatik irizten die “zortziko aundia”ren taiukoak. “Hamarnakakoak” direnean bezalaxe, “zarraldaxeagoak” ematen dute:

(194) ORMAETXEA, N.: “O.E.N.”..., 157 or.

(195) Ibid., 145 or.

“amarnakakoak naiz bosnakoak izan, berdintsu dio, erdian etena baitute auek ere”.¹⁹⁶

Horren arabera, Oihenarteren azaltzen direnei ere aspergarri irizten die:

“Bost silabadun neurtitz lo-argarra ere oitu zuen”.¹⁹⁷

Horra autore honen adibide bat:

Nahiz ezpegi	5a
gaüz ilhargi	5a
ni zure begi	5a
ederrez argi;	5a
heien gordatzen	5b
ezpaniza hari	5a
beti miratzen	5b
dagotenari,	5a
zuk hori egiten	5b
bezanbatean,	5c
eri etziten naiz	5-
bihozminetan... ¹⁹⁸	5c

Baina, "Nere eun oberenak" poesien hitzaurrean, onargarri irizten die "bost eta bostekoei" ondo eginak egonez gero, behintzat:

“Bost eta bostekoek, ondo eginik badaude, irakurri ditezke ia prosa bezela, musikaren gorabera ta kako-makoak galtzen ez dituztela”.¹⁹⁹

2.4.2.2.- *Seinakoak eta hamabinakoak*

Seinakoak eta hamabinakoak biak batera gogorarazten dizkigu, zeren:

“erdian etena edo ixilgunea dute”.²⁰⁰

(196) ORMAETXEA, N.: "O.E.N."..., 140 or.

(197) ORMAETXEA, N.: "Euskal literatura...", 261 or.

(198) ORMAETXEA, N.: "O.E.N."..., 138 or.

(199) ORMAETXEA, N.: "Nere eun...", 135 or.

(200) ORMAETXEA, N.: "O.E.N. "..., 141 or.

Neurri hau komentatzerakoan, Orixeren neurri nagusia adierazten ari gara: seikoa, hamabikoa, hemezortzikoa. Ez dago dudarik atseginenak eta bere iduriz, euskarari ondoen atxikitzen zaizkionak direla.

Seikoari buruz, zera dio:

“Euskeraz egin dira sei silabako bertsoak, ahapaldi edo estrofa osoan erabat seinakoak eta irakur daitezke alde-alde-ra”.²⁰¹

Hamabinakoari buruz, honako hauxe:

“Amabinako auek oso arinak dirudite..., zaldien laugaiña gogorazten dute”.²⁰²

Horra autoreak berak jartzen duen adibidea Oihenartegandik hartua:

“Gurutzean Jesus odolez ustu zen;	12A
odol bera dugu Mezan ezagutzen;	12A
bainan Mezan ez du odolik ixurtzen:	12A
pizturik, ez baita gehiago iltzen.	12A

Huna aingeruen ogia non dugun	12A
zeruko bidean azkuri ta lagun.	12A
Nor ere ez bada garbi, ez fededun,	12A
hortarik jan gabe geldi bedi hurun. ²⁰³	12A

Honen aldaki bezala eta leku berean mintzo zaigu Oihenarten beste poesia bati buruz, “bi amabinakoz eta bi zortzinakoz”: 12A/12A/8B/8B” asklepiade antzera. Beraz atseginak eta irakurtzeko egokiak:

“Ikus, yende honak, ikus ene pena,	12A
altxatzen darote nik nuen maitena.	12A
hurren uste nuenean	8b
haur dakusat hurrunean.	8b

(201) Ibid.

(202) Ibid.

(203) Ibid., 141-142 or.

Gau egun, goiz arats, edate yatean	12A
ebilte, gelditze, yalkite etzatean	12A
zuzaz dizut pensamendu,	8b
ene penen luzamendu. ²⁰⁴	8b

Nahasteak erabil daitezke baina ez nolana hikoak:

“baño ez biz batean; batzuk aurrena, erabatekoak, eta gero beste-
tekoak, jokera oso okerra ez badute batak bestearengandik, edo
alde askotakoak ez badira”.²⁰⁵

2.4.2.3.- Zazpinakoak

Zazpinakoari, “zortziko txikia”ren antzeko irizten dio, beraz ez hain egokiak errezitatze, nahiz eta hauek “baño irakurtzen errazagoak” gertatu.

Adibideak jartzerakoan, honako Oihenarten bi estrofa ezartzen ditu:

Aspaldian nabila	7a
hor, heben, laztan bila,	7a
eta orai nahi nola	7-
batu naiz batekila.	7a

Haren eder izana	7a
da hain gauza bakhana,	7a

(204) Hamabi silabako lerroak, erdian etena dute, bi seiko hemistikio osatuaz. Bestalde, ahapaldi hauetan, zortzikoak bana daitezke lau silabako bi hemistikioetan, baina poesia honen beste estrofetan, ez da hori gertatzen. Ikus: OIHENARTE: *Atsotitzak eta neurtitzak* (Larresorok prestatua). Izarra, Donostia, 1971, 149-152 or.

(205) ORMAETXEA, N.: “O.E.N.”....., 143 or. Horren arabera, Oihenarteren mi-reslea izanik ere, honen estrofa bihurri baten berri ematen digu: “Ba du Oihenarte’k bat biurri samarra: lenengo biak bederatzinakoak, irugarrena bostekoa ta laugarrena zazpikoa, ta urrango biak ere bai” (ibid.). Ikus dezagun: “Zenbat leihorra zabal baita 9a /ehon erakutsiko zaita 9a / anderaurenik 5b / ez eta neskatorik 7b / ni naizen bezain 5- / zori gaiztokorik” 7b. (Ibid.) Beraz, hamabikoa zortzikoarekin nahasteari egoki irizten dio, baina ez “biz batean” azken honetan ikus daitekeen bezala: bederatzikoa bostekoarekin eta ondoren zazpikoarekin.

ezi eztula kiderik 7-
 baita yenden errana.²⁰⁶ 7a

2.4.2.4.- Zortzinakoak

Lehen aipatu dugun gisan, neurri hau atsegin du Orixek.
 Hala esaten digu autoreak:

“Zortzinakoak bakarrik erabiltzekotan... irakurgarridira”.²⁰⁷

Aurreraxeago, horixe berbera azpimarratzen du:

“Zortzi agokaldi edo silabadun bertso au banaketan erabili dute gure olerkari ikasiak. Ez dirudi bada, irakurtzeko ain motela”.²⁰⁸

Horra berak ezarritakoen arteko adibide bat:

“Aspaldi neure gogara	8a
libertatez bizi izanik,	8b
orai dakusat hartzara	8a
neure burua atzemanik,	8b
gotor eta gor izatez	8c
galdu nahi n'aien batez. ²⁰⁹	8c

Zortzi silabako lerroa, askotan erabili izan da euskal literaturan, bai bakarrik, bai beste lerroarekin nahaste. Gure autoreak, denetarikoa adibideak eskaintzen dizkigu. Haietako zenbait kanturako eginak dira.

“Beotibarko kanta” “zortzina itzatal edo silaba”z egina da, beraz, egokia irakurtzeko ere:

“Ez dakit inoiz begi eman diozuten arako Beotibar'ko kanta zar ari. Zortzina itzatal edo silaba ditu bertso bakoitzak, erabat laburragoakin edo luzeagoakin nastu bage”.²¹⁰

(206) Ibid., 138-139 or.

(207) Ibid., 142 or.

(208) Ibid., 132 or.

(209) Ibid., 139 or. Ikus in OIHENARTE: *Atsotitzak eta...*, 152. or.

(210) ORMAETXEA, N.: “O.E.N.”..., 131 or.

Horra estrofa bat:

“Beotibarko zelaiak”	8a
len ilunak, gaur alayak!	8a
Beotibarko arkaitzetan	8b
frantsesak gure oiñetan” ²¹¹	8b

“Zortzinakoak” aipatzerakoan, Oineharteren beste bat aipatzen du: “zortzi atalduna zazpikoarekin naste, biz batean”. Kantatik hartuak hauek ere:

“Margarita, badaidita	4a	4a
othe huts zin egitez;	7b	.
begiz hurdin bezain gordin	4c	4c
zarela zure egitez?	7b	
Bertze lanik ba duta nik	4a	4a
diela hanbat denbora,	7b	
zure arthatzez, zerbitzatzez	4C	4c
eta onhestez kanpora?	7b	

Estrofa moeta hau atsegina du:

“Oihenarte’k bi launakotan zatitzen ditu lenengoa ta irugarrena, baño belarrirako berdin da. Beti ere ahapaldi au zortziko txikia baño ariñago gertatzen zait”.²¹²

(211) Ibid.

(212) Ibid., 134-37 or. “Zortzi silabakoa zazpikoarekin nahaste”, “molde klasiko” izenarekin agertzen da J.M» Lekuonaren Ahozko euskal literatura’n. Ez dute egungo bertsolariek askorik erabiltzen. Baina neurri hau ezaguna da literatura idatzian eta ahozkoan ere. Aita Xanti Onaindiak zera diosku: “Amabost oñeko bertsotan dagoz XVI ta XVIIgarren mendean idatziriko olerkiak... Neurkera auxe erabili eben Etxeparek (1545), Etxeberrik (1627), Harizmendik (1660) eta Argiñaratzek”, in Gure bertsolariak, Gráficas Bilbao, Bilbao, 1964, 110 or. Lekuonak ere adibide ezagunak jartzerakoan “Argi azkorrian jinik” adierazten du, Jorge de Riezu ospetsuak dioen arabera: Argi azkorrian jinik ene arresekila,/bethi beha entzun nahiz nunbaitik zure botza;/ardiak nun utzi tuzu? zerentako errada/nigarez ikhusten deizut zure begi ederra?, in LEKUONA, J.M.: Ahozko Euskal Literatura, Erein, Donostia, 1982, 150 or. “Euskal estrofez” in *Euskera*, 39,1994, 1.192-1.194 or.

Zortzi silabako lerroei gagozkiolarik, Orixek aipagarri du estrofen zenbait forma konkretu, 8 silabako lerroa 10ekoekin nahasten denean.²¹³ Elizanbururen "Ikusten duzu goizean" aipatzean zera dio:

"Badegu ahapaldi bat Elizanburuk erabilia, zortzi bertsoetatik sei, zortzina atal dituna: iru lenak eta iru atzenak: erdian amarnako ta zortzikoa: zortziko aundiarenak".²¹⁴

Horra horietako adibide bat:

Ikusten duzu goizean	8a
argia hasten denean,	8a
menditto baten gainean.	8a
Etxe ttipitto aintzin xuri bat,	10-
lau haitz ondoren erdian,	8a
xakur xuri bat atean,	8a
iturriño bat aldean?	8a
Han bizi naiz ni bakean. ²¹⁵	8a

Atal honetan jartzea zilegi bekit Orixek "eske-leloak" deitzen dituenak ere.²¹⁶ Guztiz aspaldikoa direla esan ondoren, estrofa hauen ohiturari buruz zera diosku:

"Urtearo batzuetaz ibili oi dire mutilak eske, eguberriz, Santa Ageda'z, San Juan'ez, San Nikolas'ez, t.a. Poesi au aspaldikoa da, Axular ta baino askoz lenagokoa, ta Erroma'ko paganoengandik ixuria aldez aldez... Gurean bezalatsu eskatzen dute, emaiten dutenean onetsiz, eta ez dutenean gaitzetsiz".²¹⁷

Ondoren, herriak kantatu ohi dituen gisako "eske-leloak" jartzen ditu. Horra zenbait adibide:

(213) ORMAETXEA, N.: "O.E.N."..., 155-157 or.

(214) Ibid., 149 or.

(215) Ibid. 150 or. eta ASKOREN ARTEAN.: *Euskal Literatura. Textu azterketa*, EHU/UPV, Bilbo, 1985, 64 or.

(216) ORMAETXEA, N.: "Euskal literaturaren atze...", 250-252 or.

(217) Ibid., 250 or.

“Izar eder bat ateratzen da	10-
urtean egun batean;	8a
urtean egun batean eta	10-
ua San Juan goizean.	8a
An goien goienizarra,	8a
errekondoan lizarra,	8a
etxe ontako nagusi jaunak	10-
urre gorritzko bizarra”. ²¹⁸	8a

Literatur historia lanean “poesia erritarra” izenarekin, erabe-
rean, aipagarri du “Bereterretxen kantua”,²¹⁹ ondoren estrofa guz-
tiak ezartzen dituelarik. Neurritz eta egituraz berdinak dira, egun
“kopla” izenez ezagutzen ditugunak:

“Altzak ez du biotzik,	8a
ez gaztanberak ezurrik,	8a
enian uste erraiten ziela /aitonen semek gezurrik	18a ²²⁰

Zabala, beraz, zortzi silabako lerroaren erabilera, erabat zortzi-
nakoak, irakurgarri dira. Nahastuaz ere erabil daitezke, baina ez bi
lerro moeta desberdinez, aurrera era batekoak eta gero bestekoak
jarriaz.

2.4.2.5.- *Bederatzinakoak*

Ezer askorik ez du aipatzen neurri honi buruz, euskal neurke-
ran askorik ere egin ez delako. Hara, halere ezartzen duen adibide
laburra:

“Zenbait leihorra zabal baita,	9A
ehon erakutsiko zaita”. ²²¹	9A

(218) Ibid., 251 or.

(219) Ibid., 246 or.

(220) Ibid.

(221) ORMAETXEA, N.: “O.E.N.”..., 140 or.

Beraz, neurri honi buruz ezer gutxi aipatzen du, baina bada gisakorik bederatzikoa launakoaz nahastua eta kantatzeko egina. Adibide hau Aezkoa eta inguruetan kantatzen bide da:

"Gizona non duk zuurtzia	9a
Zer? Ez dakik	4b
ez dela deusere bizia	9a
khea baizik?	4b
Iguin zak bihotzez mundua	9c
oraindanik;	4b
erioa duk hurbildua	9c
ireganik. ²²²	4c

Lauaxetaren estrofa bat ere ezartzen du bederatzinakoak hamabikoekin nahaste:

"Oi lenengoz ama danan zoriona	12A
Nork azaldu oso poz orren sakona	12A
Oi lenengoz bere semea	9b
besoetan daukon andrea!" ²²³	9b

Gogoko du Lauaxetaren neurkera eta zera dio:

"aipatu ditudan neurtitzok Bizkaiko Lauaxetanak dira. Agitz poliki ari da au, nor bada ere".²²⁴

Neurkera hau, beraz, besteekin nahaste goian jarri dugun bezala. Bederatzi silabako igikera edo erritmoa, atsegina duela adieraziko digu hiru silabako hitzak ugari baitira euskaraz:

(222) Ibid.

(223) Ibid., 145 or.

(224) Ibid. Orixek, lan honetan zenbait poesien oinen azterketa egin zuen. Baina ez diogu beste azterketarik geroztik topatu. Horra estrofa honen lehenengo bi lerroen oinen azterketa: - v v / - v v / - v v / - v v - v v / - v v / - v v / - v v

Eta ondoren, beste era honetara:

Oi le/nengoz/bere se/mea
beso/etan/daukon an/drea".

“Egin daitezke bada igikera honen arauz, 6, 9, 12, 15, 18ko neurtitzak”.²²⁵

Atzeneko hauek, “latiñezko seineurridun edo hexametrea” bezain egokiak izan daitezke. Gogoko du gure autoreak hirunako igikera bere metrikarako oinarri berria ezartzerakoan azaldu denez.

2.4.2.6.- *Hamaikanakoak*

Neurri honen berezitasunik nabarmenena, bi hemistikioz osatua egotea da; tartean etena: 5/6 edota 6/5. Honen antzeko delako honako bi neurkera jartzen ditu adibidetzat:

- a) Alkaio: Qualem ministrum - fulminis alitem.
b) Saphorena: Integer vitae - scelerisque purum

Bi lerro hauek 5/6 hemistikioz osatuak daude, bistan dagoen bezala. Neurkera latino hauen erabilera baliagarri daiteke silaben neurkera aldetik. Ez gainerantzean, hau da, ez oin luze-labur-erengatik.

Ez digu adibiderik jartzen, ez Oihenarte, ez beste inorenik. Gogora dezagun neurriok azaldu direla sei-bost etena hemistikioen azalpena egin dugunean.

2.4.3.- *Gainerantzeko neurtitzak.*

“Oraindañoko euskal-neurtitzak” hitzaldian eta gure autorearen beste zenbait artikuluetan mintzo zaigu beste zenbait estrofei buruz. Haietako batzuk kantatzeko dira eta besteak errezitatzeko. Batik bat aipagai dugu Orixek egiten duen Jauregiren estrofen azterketa eta aipamen ugari, honen miresle zela argi utziaz. Aipa ditzagun laburki:

Gaztelaniaz “seguidillas” izeneko neurrian euskaraz gehien idatzi duena Jauregi dugu. Hain zuzen, autore honi buruz egin zuen zortzi poesia onenen aukeratik, hiru daude neurri honetan eginak:

(225) ORMAETXEA, N.: “E.O.N”..., 51 or.

“Tres de ellas, “Amonatxoa eskean”, “Umezurtza”, y “Artzaineska” están escritas en seguidillas españolas, que resultan sueltas y graciosas aun para recitadas”.²²⁶

Jauregiren adibiderik ezartzen ez badu ere, hara “seguidilla” bat herrikoia berak hitzaldian ezarria:

“Bizkaia ta Aragoa	7-
gero Castilla;	5a
diferentziarikan	7-
ez dute mila,	5a
leku zirtzila.	5a
Nere alojatzeko	7-
lasto txar bila,	5a
umil umila.	5a
An bizi nai duena	7-
ito dedila. ²²⁷	5a

“Guda ondoren” izeneko poesian egindako “seguidilla”k ere aipagarriak dira:

“Metro que prodiga bastante y con éxito”.²²⁸

Jauregiren *Biozkadak* liburuko estrofen azterketarekin jarraituaz, “Umetxo batek bere Zeruko Amari” poesiaren estrofak aztertuaz, zera dio:

“Hay una estrofa nueva con dos versos repetidos y el tercero repetición del segundo hemistiquio o medio-verso. Se le puede concebir como de pie dactílico sucedido de dos espondáicos, de los cuales los dos últimos, como se ha indicado, forman el tercer verso. O dicho de otra manera, cinco y cuatro sílabas los dos primeros versos con cesura en medio y cuatro más cuatro. A veces el cinco, cuatro, se sustitute con igual efecto auditivo por cinco, cinco y cuatro”.²²⁹

(226) ORMAECHEA, N.: “La métrica de *Biozkadak*”, in *Euzkadi*, 1930, I-3; *Idazlan guztiak.III...*, 303 or.

(227) ORMAETXEA, N.: “O.E.N.”..., 156 or.

(228) ORMAECHEA, N.: “La métrica de..”, 303 or.

(229) *Ibid.*

Horra adibidea:

"Ama, zergatik ote daude igartuak	5/4/4A
atzo or nik pozez-jarritako-loretxuak.	5/4/4A
lore mardul-usaitsuak?	4/4A

Ondoren "Antzerkia" poesiako estrofa dituzte aztergai:

"la combinación constante es de siete más siete (primer verso), de seis el segundo, doblándolo en el mismo orden".²³⁰

Horra jartzen duen adibidea:

"Nere biotz-barruan loratxo bat daukat,	7/7
zitori bat bertan,	6a
zitori au nik, beste-lore ederrenak baño	7/7
maiteago benetan." ²³¹	6a

Zortziko txikiaren antza izanik ere, meritoa duela baieztatuko du. Antzeko estrofa aipatzen du Orixek bere lagun Lizardi aipatzean:

"Ai nolako zoroak	7-
gauzez kalerik kale	7-
ibil oi diranak!	6a
Arkiko al dituzte	7-
asun mi-ez beterik	7-
ñoiz beren oiak!" ²³²	6a

"Atozkit Jesus" poesia, asklepiadeotan idatzia, hau da:

"la estrofa consta de seis versos: tres de a doce con cesura, y tres de a seis (tercero, cuarto y quinto)".²³³

"Eguna Zu gabe-netzat da illundia." ²³⁴	6/6A
Zu zera ta nere-begien argia.	6/6A

(230) Ibid., 302 or.

(231) Ibid.

(232) ORMAETXEA, N.: "Biotz begietan". "La cama", in *El Día*, 1932-VII-6/13; 1932-VIII-10, in *Idazlan guztiak. III...*, 363 or.

(233) ORMAEHEA, N.: "La métrica de...", 302 or.

(234) Orixek "neretzat" jartzen badu ere, autoreak "netzat" dio. Ikus JAU-TARKOL.: *Biozkadak*, CAP, San Sebastián, 1975, 67 or.

Atozkit maitea	6b
jo nere atea,	6b
lorea bezala.	6c
Lekaro onetan ilko naiz bestela. ²³⁵	6/6C

Horra beste estrofa eredu bat "Nere lagun zar bateri" poesiatik hartua: 5+5, lehenengo lerroa eta sei silabakoa bigarrena, biak bi aldiz. Orixek, transkripzioa aldatuaz, honela jartzen du:

"Atetan daukat	5-
beste lagun bat	5-
benetan laguna.	6a
Munduan norbait	5-
Kutuna bada	5-
bera bai kutuna. ²³⁶	6a

Autore beraren azterketa eginaz, adibide gehiago ere ezartzen du. "Guda-ondoren" poesiak honako estrofak:

"de seis más seis (primer verso) y de cuatro el segundo doblándolos en el mismo orden".²³⁷

Horra adibidea:

"Atozkit, semetxo, -atozamatxoren	6/6
magalera.	4a
Nere zoriona, -nere poz eztia	6/6
zu bai-tzera. ²³⁸	4a

Azken adibidea zortziko nagusi hautsia izango da:

"zortziko mayor truncado en cinco sílabas, en combinación alterna de cinco más ocho sílabas, o cinco más tres:

(235) ORMAECHEA, N.: "La métrica de...", 302 or.

(236) Ibid.

(237) Ibid.

(238) Ibid. Orixek, poesia honen bertso-lerro pareak, "espondaiko" gisan irakurri behar direla adierazten du.

Lokatz zikiñez - Josirik zegon - bidetik, 5/5/3A
 zikindu gabe - igaro nai zun -loretik".²³⁹ 5/5/3A

Jauregiren adibide hauek jartzen baldin baditu, atsegin eta onargarri iruritzen zaizkiolako da. Eta azkenik hala dio liburu honi buruz:

"El libro es, pues, instructivo aun en cuanto a la métrica del verso".²⁴⁰

2.5.- Laburtuaz

Bidezko deritzogu aurreko azalpen guztia puntu nagusietan laburtzeari:

- 1.- Euskarak ez du azentu intentsibo nabarmenik, ez hitzetan, ez esaldian, esaldi enfatikoetan ez beste. Euskal azentua tonikoa edo melodikoa da.
- 2.- Egungo neurtizgintza modernoa azentu intentsiboetan oinarritzen da. Erritmorako, askok hala uste izanik ere, ez da derri-gorrezkoa azentu intentsiboa. Euskararen adiurre erritmikoa ere ez da azentu intentsiboan oinarritzen, azentu melodikoan baizik. Beraz, ez dagokigu guri bertso modernoa, euskarak duen prosodiaren adiurrea eta azentua malgu eta aldabera delako eta hitz bakoitzaren azentua mintzakatearen egituraren arabera egokitzen delako.
- 3.- Hizketan, bai neurrigabeen ere, haserako azentua ematen da beti; azken silaban, ordea, berez du euskarak mintzo biribila-goa, oihartzuneko azentua, hain zuzen, eta ez du eskatzen indar berezirik. Barne azentuan eragina eduki dezakete: hitz eta esaldi homonimoak, galdeketaren posizioak eta esaldi sintaktikoaren egiturak.
- 4.- Oinarri berri bat jarri beharra dago euskarako neurtitzetan. Honako hauxe: "igual amplitud de escala con igual cadencia",

(239) Ibid., 303 or.

(240) Ibid.

horren arabera “doinu-bitarte” bakoitzean silaben antzekotasuna eman daitekeelarik.

- 5.- Doinu horren arabera, bertso-lerroen artean baino areago hemistikioen arteko harremanean gauzatzen da neurtitza: “el paralelismo ideal acaso fuese acompañado del melódico de hemistiquio con hemistiquio cada uno de los cuales sea una frase o periodo que tenga semejante cadencia”.
- 6.- Etenak garrantzi berezia du euskal neurkeran eta horrek mugatzen ditu neurtitzetako mintzakateak.
- 7.- Euskararen adiurra gogoan izanik, igikerarik egokiena “hirukoa” da. Gisa horretan idaz daitezke hiruko anikoitzak: 6, 9, 12, 15 edo 18, azken hau ere ez baita latinoen hexametrotan baino luzeagoa gertatuko.

Dena den, komeni da erritmo bat baino gehiago nahastea, monotonia eta zurruntasuna hausteko.

Eraberean onargarri dira, nahiz beste maila batean, lau anikoitzak, bostekoa eta honen anikoitzak, tarteko etena errespetatuaz.

- 8.- Egin diren edo egin daitezkeen bertsoetatik, batzuk irakurgarri dira euskal tonu melodikoa galdu gabe. Kantatzeko egin diren bertsoak, batik bat zortzikoak, ez dira irakurtzeko egokiak, ezinezko gertatzen baita euskal prosodia mantentzea.
- 9.- Irakurgarri gertatzen dira lerro isometrikoz osatutako neurtitzak: erabat seinakoak edo erabat hamabinakoak, erabat zazpinakoak eta erabat zortzinakoak. Baita bosnakoak ere, ondo eginak daudenean. Bederatziakorik, oso gutxi egin da, nahasian bai baina hauek ere kantatzeko.

Nahasian ere erabil daitezke, baina ez biz batean: batzuk aurrena, erabatekoak, eta gero besteak.

- 10.- Euskarari ongien datozkionak honako hauetxek dira: greko-latinoen gisako “logaedikoa”, mintzoaren hurbilena dabilena baita. Eta honen barnean “asklepiadeo txikia”, hau da, sei eta sei silabakoa eta “alkaiko endekasilaboa” bost eta seikoa. Guzti hori, azkenik, islatua geratzen da hexasilaboiari lehentasuna ematen dion jarreran, bostekoa nahaste eta, noizbehinka,

laukoa tartekatuaz. Beraz, "silaba berdina orde, berdintsua" eman daiteke.

- 11.- Egokiena litzateke, ez bertso-lerro, ez errima eta ez estrofarik ere erabiltzea. Baina erabili beharrean aurkitzen garenez, bertso-lerroak ez du zertan isosilabikoa izan beharrik. Errima ere, jartzez gero, aski da biz behin jartzea.
- 12.- Euskararen adiurrea gogoan izanik, Orixek aldarrikatzen duen igikerak edo ritmoak, hizketa arrunta dirudiena izan behar duenez, eta neurtitzak egiterakoan "prosaren edertasunaz obeki baliatzeko", "lerro laburreeri agur" egiten die eta prosan bezala ematea dela egokiena adieraziko digu, lerro motxetatik aldenduaz, lehen aipatutako etenak eta mintzakateak errespetatuaz, seikoa nagusitzen dela, bostekoa eta noizbehinka laukoa nahasiaz, irakurleak "naierara irakur dezan: nai dunak prosa antzera, nai dunak bertso antzera".

Kapitulu honen amaieran, baieztatu daiteke Orixeren "ars metrica" honek baduela originaletik. Gure autorearen arabera, hizkuntzak berez duen erritmo ugari eta anitza zail da neurtitzen bidez gailentzea. Horregatik, neurtitzak erritmo horrekiko hurbil ibili behar du, ahal den neurrian, inolako traba eta behaztoparik gabe mintzoaren doinu anitz eta zoragarria kontserba dezan, hartarako "sei etena oinarri" guztien gainetik aldarrikatuaz.

Azkenik, esan behar da, bere teoria metrikoa, hizkuntza inor gutxik bezain ongi ezagutzeaz gain, sena poetiko handia eta formazio klasiko sendo bat duen poeta baten perspektibatik eginga dagoela.